

NOI DATE PRIVIND CULTURA TUMULILOR CARPATICI ÎN ROMÂNIA

de VIRGIL MIHAILESCU-BÎRLIBA

Se face o prezentare generală a **Culturii tumulilor carpatici** pe teritoriul României: descoperiri mai vechi și mai recente de **așezări** și **cimitire**, date despre **ritul** și **practicile funerare**, noi analize de **inventar**, considerații despre **originea** și **evoluția** ei în timp și spațiu, problemele de **cronologie** și **componentă etnică**.

1. ISTORICUL CERCETĂRILOR

Monumente aparținând culturii tumulilor carpatici (= CTC) au fost descoperite și cercetate pentru prima oară la sfârșitul secolului al XIX-lea, la Kalnik, Ključarki, Lisskovo¹, Ruskoe Pole², Gliboka (Adâncata)³ și Nižni Strutini⁴. După primul război mondial aceste cercetări au fost continuate mai ales de către arheologii de la Lvov (K. Žurovskij, M. J. Smiško, I. Pasternak, T. Sulimirskij), ceea ce a condus la mărirea numărului cimitirelor cercetate la aproape 18, iar al mormintelor la peste 100⁵. În ultimele decenii au fost găsite noi necropole și au fost duse la bun sfârșit investigații serioase în așezări, drept urmare fiind conturate mai bine limitele geografice și cronologice ale noii culturi. Toate acestea i-au permis lui M. J. Smiško să descrie pentru prima oară CTC și să-i precizeze cronologia și distribuția etnică⁶. În continuare, ca o consecință a amplificării cercetărilor, au fost aduse noi contribuții privind așezările, ritul și obiceiurile de înmormântare, ca și apartenența etnică a CTC⁷.

¹ T. Lehóczky, *Adatok hazánk archaeológiájához küllönös tekintettel Beregmegyére es Környékére*, I, Munkács, 1892; II, Munkács, 1912.

² J. Mihalik, *ArchÉrt* 12, 1892, p. 95.

³ J. Szombathy, *Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseums* 2, 1894, p. 15 urm.

⁴ J. Kopernicki, *WiadArch* 8, 1923, p.194 urm.

⁵ P. P. Sova, *Russkij kalendar'*, Użgorod, 1939, p. 77-81; L. V. Vakulenko, *Pam'jatki pidgir'ja Ukraïns'kih Karpat peršoi polovini I tisjaçolittja n. e.*, Kiev, 1977, p. 59.

⁶ M. J. Smiško, *Karpats'ki kurgani peršoi polovini I tisjaçolittja našoi eri*, Kiev, 1960.

⁷ B. A. Timoščuk, *KSMoscova* 52, 1953, p. 54 urm.; V. M. Cigilik, *MatDosKiev* 4, 1962, p. 71-79; V. G. Kotigoroško, *SovArh* 2, 1979, p. 153-163; idem, *SovArh* 1, 1980, p. 229-247; idem, *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène și romană)*, *Bibliotheca Thracologica* IX, București, 1995, p. 112 urm.; Vakulenko, *op. cit.*; V. Mihailescu-Bîrliba, *Dacia*, N.S. 24, 1980, p. 181-207; idem, în *Archaeological „Objectivity” in Interpretation, The World Archaeological Congress, 1-7 September 1986* 1, Southampton-Londra, 1986, p. 1-15; V. Mihailescu-Bîrliba, N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, *Materiale* 11, Tulcea, 1980, p. 246-253.

Pe teritoriul actual al României, abia în anii '60 au fost cercetați pentru prima oară 3 tumuli (din 12) aparținând CTC, la Botoșana (jud. Suceava). Însă, autorul săpăturilor arheologice respective nu a identificat cultural aceste monumente, care au rămas până astăzi nepublicate⁸. În anul 1974, au început cercetările în cimitirul de la Braniște-Nemțșor (com. Vânători, jud. Neamț), care avea 34 de tumuli și a fost atribuit CTC⁹. Ulterior, în nordul Moldovei au mai fost descoperite și alte necropole CTC: în 1977, la Târzia (com. Brusturi-Drăgănești, jud. Neamț) cu 16 tumuli¹⁰; în 1978, la Gura Secului – Nemțșor (com. Vânători, jud. Neamț) cu 9 tumuli¹¹ și, în 1982, la Boroaia (jud. Suceava)¹². Recent (1994 ?), au început cercetări și în Transilvania, într-un cimitir tumular atribuit CTC, la Lazuri (jud. Satu Mare)¹³.

O situație deosebită se constată în ceea ce privește așezările. Arheologii români consideră că așezări ale CTC nu au fost găsite până în prezent pe teritoriul României. De fapt, datorită insuficienței cercetărilor și publicării lor inadecvate, astfel de așezări nu au fost recunoscute. După părerea noastră, în spațiul investigat, unele din așezările descoperite până acum pot fi atribuite cu mare probabilitate CTC. Sunt așezări care au fost încadrate cronologic *grosso-modo* în secolele II–IV p.Chr., iar inventarul lor a fost socotit ca fiind tipic dacic, cu „influențe Przeworsk”, ceea ce atestă conviețuirea elementului autohton cu cel alogen, în momente și cu grade de intensitate diferite.

Așezări de tip CTC ar putea fi cele din Slovacia răsăriteană, de la Nižná Myšľa¹⁴, Šebastovce – Barca, Peder¹⁵, din Transilvania de nord-vest, de la Culciu Mare – Zöldmező, Lazuri – Lubi Tag și Lăpușel – Ciurgău¹⁶, ca și din Moldova de nord-vest, de la Zamostea¹⁷, Vornicenii Mari¹⁸ și Siliștea Șcheii – Suceava¹⁹. În stadiul actual al cercetării, doar așezarea de la Lazuri – Lubi Tag poate fi atribuită aproape sigur CTC.

⁸ D. Gh. Teodor, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V–VII e.n. Așezarea de la Botoșana – Suceava*, București, 1984, p. 10.

⁹ Mihailescu-Bîrliba, *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 181.

¹⁰ Mihailescu-Bîrliba, Mirițoiu, Udrescu, *op. cit.*

¹¹ V. Mihailescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 181–182.

¹² M. Ignat, în *Spațiul nord-est-carpatic în mileniul întunecat*, ed. V. Spinei, Iași, 1997, p. 42.

¹³ Informație de la dl. I. Stanciu, căruia îi rămânem recunoscători.

¹⁴ J. Běreš, M. Lamiová-Schmiedlová, L. Olexa, *Východoslovenský Pravek* 3, 1991, p. 178.

¹⁵ M. Lamiová-Schmiedlová, *Die Ostslowakei in der römischen Kaiserzeit*, în *VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques. Tchécoslovaquie 1966. Excursion en Slovaquie*, Nitra, 1966, p. 4.

¹⁶ I. Stanciu, *EphemNap* 5, 1995, p. 142–151.

¹⁷ M. Andronic, *Suceava* 20, 1993, p. 379–383.

¹⁸ M. Ignat, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 159–160.

¹⁹ Gr. Foit, *Studii și materiale*, Suceava, 1969, p. 23–36; M. Matei, Al. Andronic, N. Constantinescu, D. Gh. Teodor, M. Nicorescu, T. Martinovici și Gr. Foit, *Materiale* 9, 1970, p. 390–398.

2. SPAȚIUL GEOGRAFIC OCUPAT DE CTC

Cercetările de până acum au arătat că CTC a ocupat o arie geografică muntoasă și de podiș, din vestul Ucrainei, răsăritul Slovaciei, și din partea de nord a României, adică pe ambii versanți ai Carpaților Nordici și Răsăriteni, limitată în nord-est și est de râul Strei și Nistru, în sud-est de râul Ozana, în sud-vest de Someș și în vest de râul Bodrog sau chiar de Torysa (fig. 1). Acest

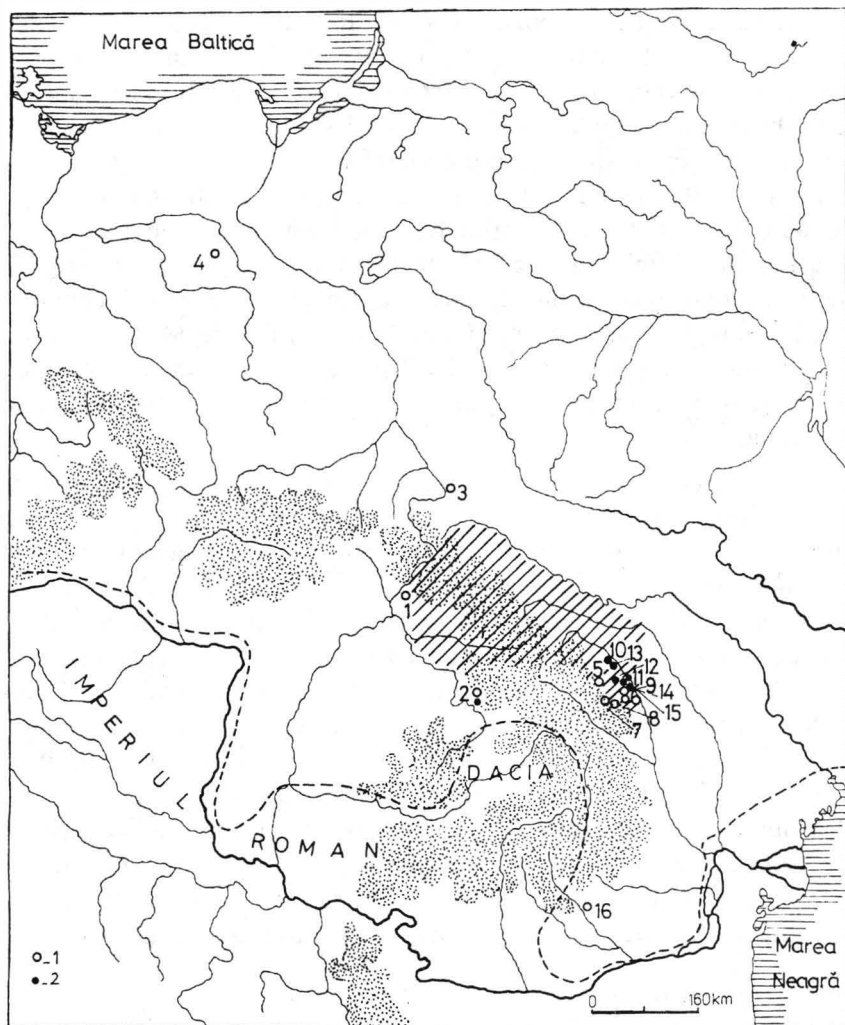

Fig. 1. Aria de răspândire a culturii tumulilor carpatice (zona hașurată), cu cimitirele (1) și așezările presupuse (2), îndeosebi de pe teritoriul României: 1 Zemplin; 2 Lazuri; 3 Łukawica; 4 Siedlemin; 5 Botoșana; 6 Târzia; 7 Gura Secului – Nemțșor; 8 Braniște – Nemțșor; 9 Boroaia; 10 Zamostea; 11 Vornicenii Mari; 12 Siliștea Șcheii – Suceava; 13 Zvorâștea; 14 Podeni – Bunești; 15 Dolheștii Mari; 16 Târgșor.

teritoriul se caracterizează în general prin soluri sărace și o vegetație constând din păduri și pășuni favorabile creșterii animalelor²⁰.

3. MONUMENTELE CTC

3.1. *Așezările* sunt plasate pe terasele inferioare și mijlocii ale râurilor. Întinderea lor variază de la 2–3 ha (Ganiv, Grușev, Volosiv, Trač) până la 5–7 ha (Gliboka, Grabovce, Nižni Strutini). În toate așezările au fost identificate două tipuri de locuințe, cu o mărime variabilă: de suprafață și bordeie. Locuințele de suprafață au un plan rectangular, fiind încălzite cu vetre. Bordeiele au un plan rectangular, de asemenea, și sunt încălzite atât cu vetre, cât și cu instalații de tipul cuptoarelor, din piatră și lut. În aceste așezări au apărut și alte complexe gospodărești: vetre exterioare, gropi pentru gunoi sau provizii, cuptoare de olari²¹. Pe teritoriul României astfel de monumente au fost găsite la Lazuri – Lubi Tag (locuința de suprafață – L₂ și vetre)²² (fig. 2), la Lăpușel – Ciurgău (groapa nr. 2, care are dimensiunile unei locuințe)²³, la Zamostea (două locuințe de suprafață)²⁴, la Vornicenii Mari (locuințe de suprafață, bordeie, gropi și vetre)²⁵ și la Siliștea Șcheii – Suceava (două locuințe de suprafață, o vatră exterioară, gropi și trei cuptoare de olar, cu grătar și perete median)²⁶.

3.2. *Cimitirele*. Monumentele funerare consistă din tumuli plasați pe un loc mai înalt de lângă așezări, la aproximativ 0,5–1 km. Se pare că, pe teren, tumulii din necropolele de la Braniște, Gura Secului și Târzia au fost amplasați în trei grupe (fig. 3–5). Până acum au fost cercetați 21 tumuli din 34 la Braniște–Nemțișor (restul sunt distruși), toți cei 9 tumuli din necropola de la Gura Secului–Nemțișor, 11 tumuli din cei 16 de la Târzia (restul sunt distruși), un tumul din cimitirul de la Boroaia, 3 tumuli din 12 în cimitirul de la Botoșana și un altul din cel de la Lazuri. Deci, în total au fost explorați 45 tumuli, din care au fost publicați doar câțiva. Nu a fost studiat în întregime decât materialul din cimitirul de la Târzia, dar rezultatele sunt încă inedite.

De obicei, movila este rotundă și a fost clădită din pământ luat de la suprafața cimitirului și, în unele cazuri, cu sol luat de la rugul funerar. În mod obișnuit tumulii ating înălțimea de 1–1,50 m și au un diametru între 8 și 14 metri. În prezent, multe movile funerare au fost afectate de lucrările agricole

²⁰ V. Mihailescu-Bîrliiba, *ActaMP* 21, 1997, p. 833/843.

²¹ Vakulenko, *op. cit.*, p. 43 urm.; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 112–117.

²² Stanciu, *op. cit.*, p. 145–146 și pl. 7–8.

²³ *Ibidem*, p. 150 și pl. 28.

²⁴ Andronic, *op. cit.*, p. 379–380.

²⁵ Ignat, *op. cit.*, p. 159–160.

²⁶ Gr. Foit, *op. cit.*, p. 23–28; Matei et alii, *op. cit.*, p. 390–394.

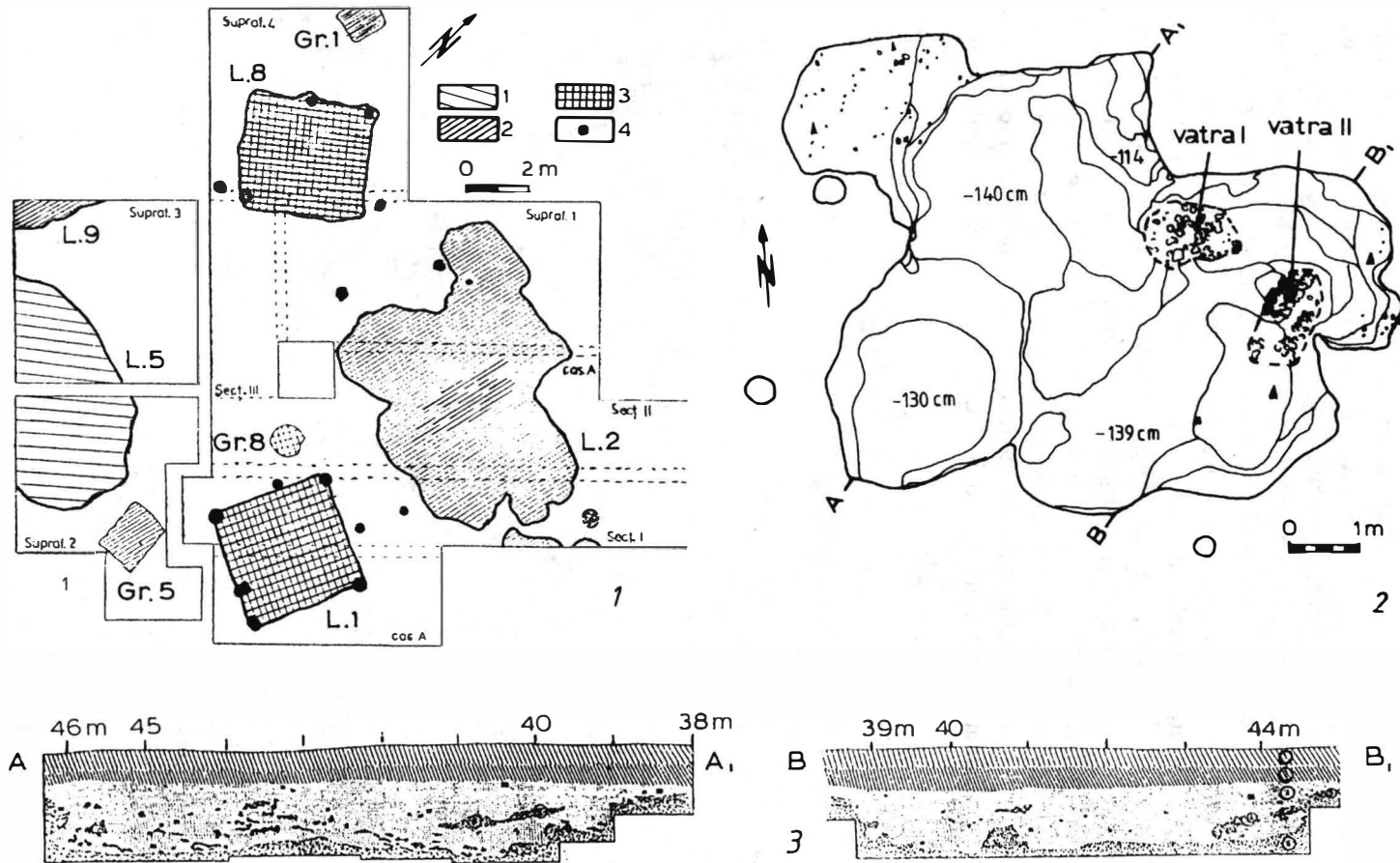

Fig. 2. Lazuri - Lubi Tag. Planurile (1 La Tène; 2 perioada romană; 3 sec. VI-VII; 4 groapă de par) și profilul locuinței nr. 2 (după I. Stanciu).
<https://biblioteca-digitala.ro>

și au fost distruse. Unele mobile au în jur un strat de pietriș sau un șir de pietre, ori un mic șanț. Cu excepția unui caz, ritul constă din incinerare, dar practicile funerare au fost foarte diferite și variate. Uneori incinerarea a avut loc acolo unde s-a făcut înmormântarea și s-a construit tumulul (*bustum*), alteori rugul se afla în afara necropolei (*ustrinum*). Oasele arse (uneori curățate) ale defuncțiilor au fost depuse în urne (de obicei, nearse secundar), alteori în gropi (arse sau nu) și, în sfârșit, uneori, pe diferite suprafețe, purificate prin foc; însă, în toate cazurile, acestea au fostacompaniate de sacrificii, ofrande sau resturi de la rugul funerar. Într-un tumul a putut fi un singur mormânt, dar se constată și prezența mai multor decedați (fig. 14). Gropile de sacrificii sau cu ofrande au fost plasate la nivelul de călcare a suprafeței arse, dar amenajarea lor – comparată cu timpul când au fost depuse resturile incinerării – a fost variabilă: înainte, în timpul sau după ceremonia funerară principală (depu-

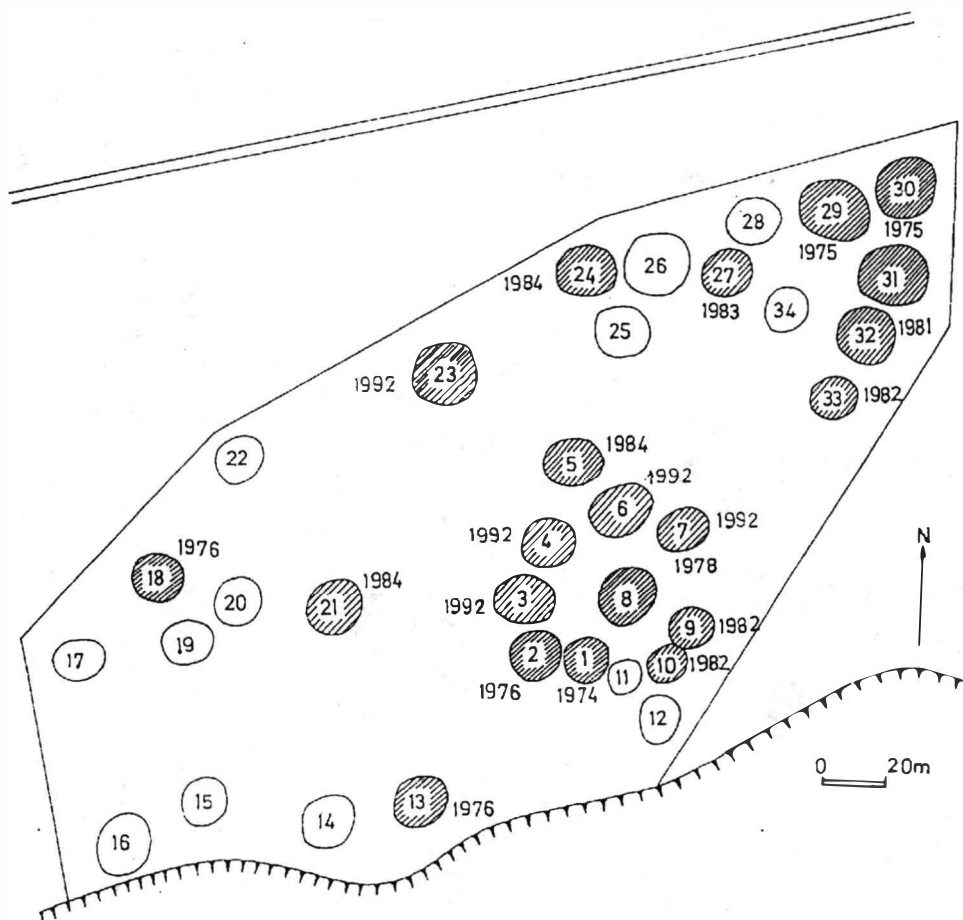

Fig. 3. Braniște – Nemțișor. Planul cimitirului (tumulii cercetați sunt hașurați).

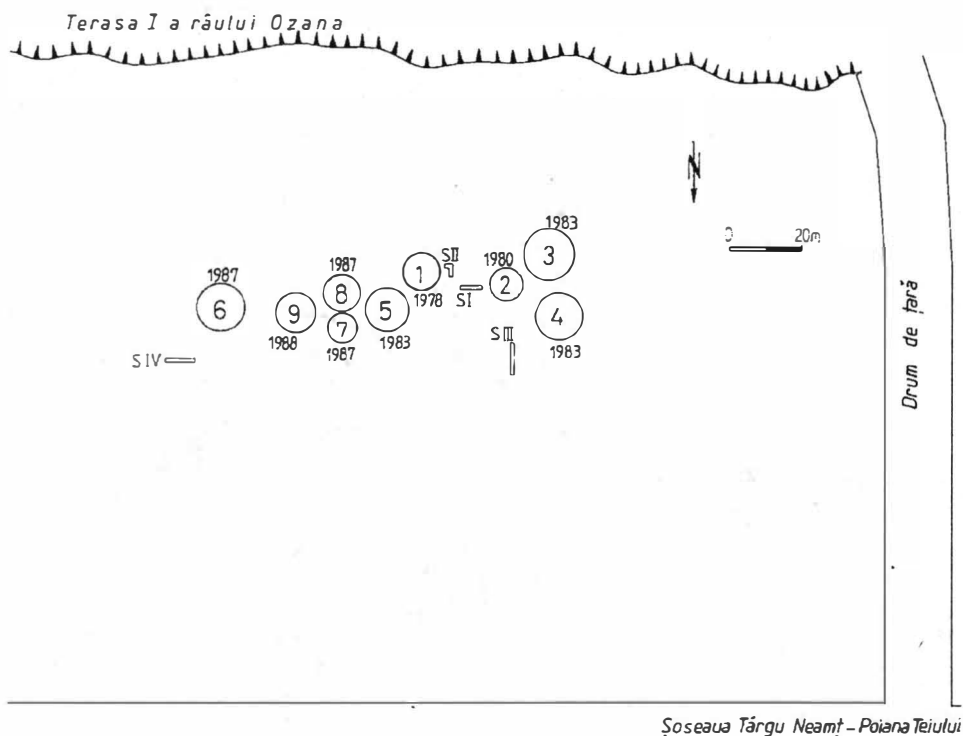

Fig. 4. Gura Secului – Nemțșor. Planul cimitirului (cercetat în întregime).

nera resturilor celor decedați) (fig. 6–7). Fără a intra în alte detalii se poate observa că, dacă ritul se caracterizează prin omogenitate, variabilitatea practicilor funerare semnifică o nesiguranță specifică unei noi culturi alcătuită din elemente diferite²⁷.

4. INVENTARUL

În așezările și cimitirele CTC, ca și în alte complexe aparținând aceleiași culturi, au fost găsite numeroase obiecte de lut ars, metal, os, corn, sticlă și piatră.

4.1. *Ceramica* se împarte în două categorii: locală și de import, prima fiind predominantă. Olăria autohtonă este lucrată cu mâna sau cu roata olarului.

²⁷ Timoščuk, *op. cit.*, p. 54–60; Smiško, *op. cit.*, p. 12–85; Cigilik, *op. cit.*, p. 70–79; Vakulenko, *op. cit.*, p. 34–42; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 122 urm.; Mihailescu-Bîrlița, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 181–205; idem, *Archaeological „Objectivity”*, p. 2–3; N. Mirițoiu, M. Șt. Udrescu, Dacia, N.S. 24, 1980, p. 209–220; Mihailescu-Bîrlița, Mirițoiu, Udrescu, *op. cit.*, p. 246–253.

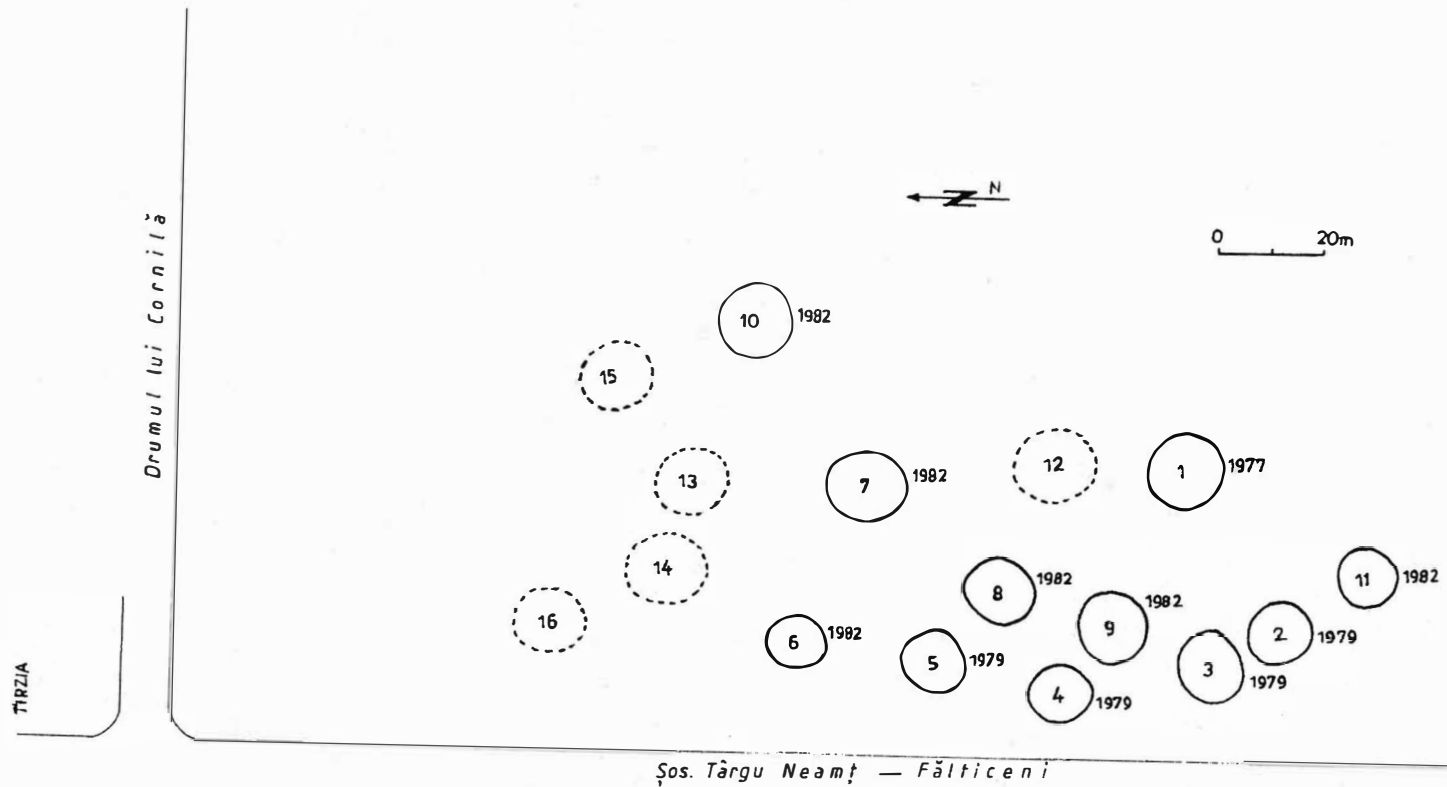

Fig. 5. Târzia. Planul cimitirului.

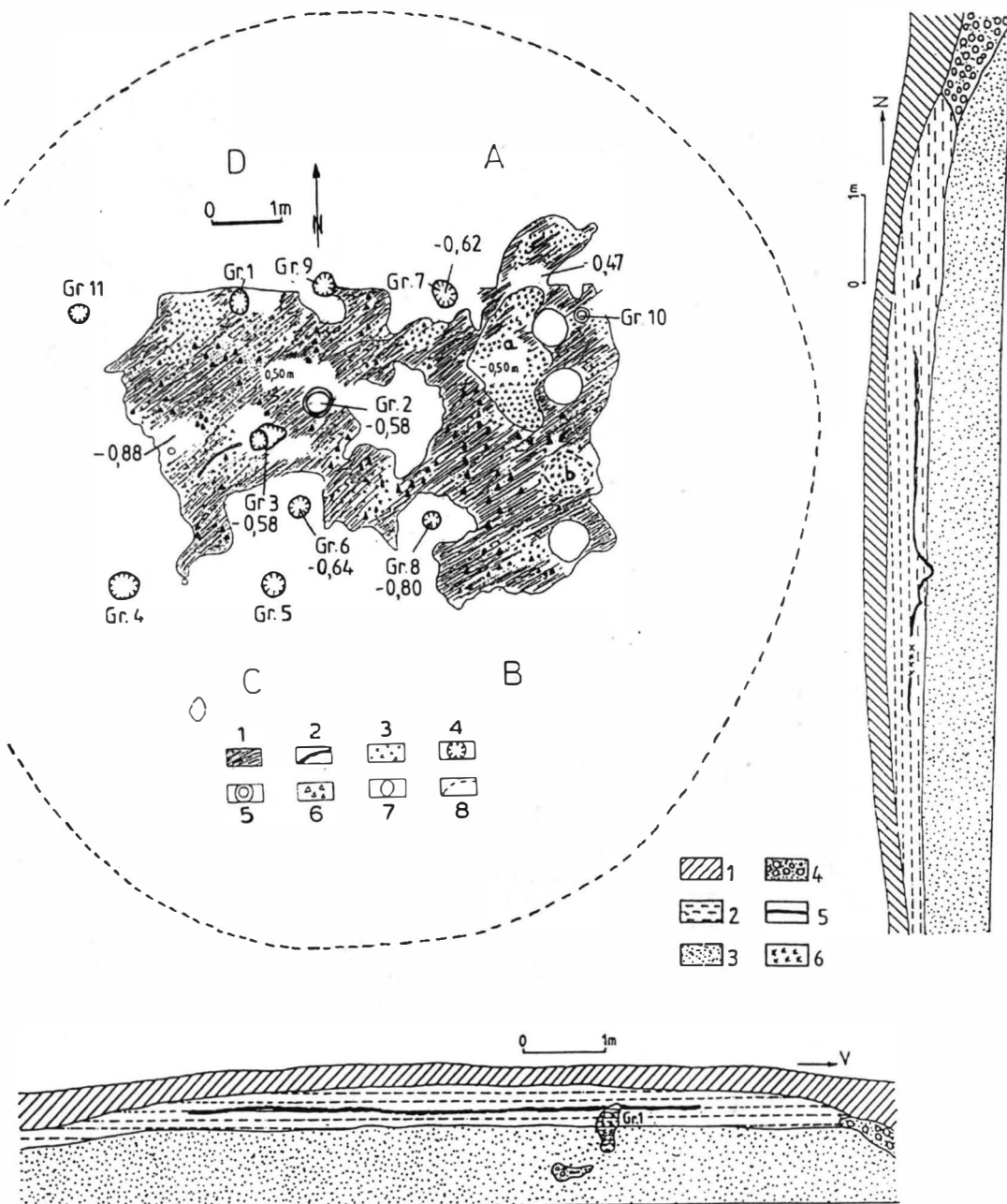

Fig. 6. Braniște – Nemțșor. Planul tumulului nr. 8: 1 sol calcinat cu oase arse, cărbuni, cenușă și ceramică; 2 linie roșie de arsură puternică; 3 oase calcinate; 4 groapă; 5 groapă arsă; 6 ceramică; 7 piatră; 8 aglomerare de oase calcinate. Secțiunile axelor N-S și E-V ale aceluiași tumul: 1 sol arabil negru; 2 sol galben închis cu oase calcinate, ceramică, cărbuni și cenușă; 3 sol viu nisipos; 4 sol maroniu deschis cu pietre; 5 arsură subțire roșie; 6 oase calcinate.

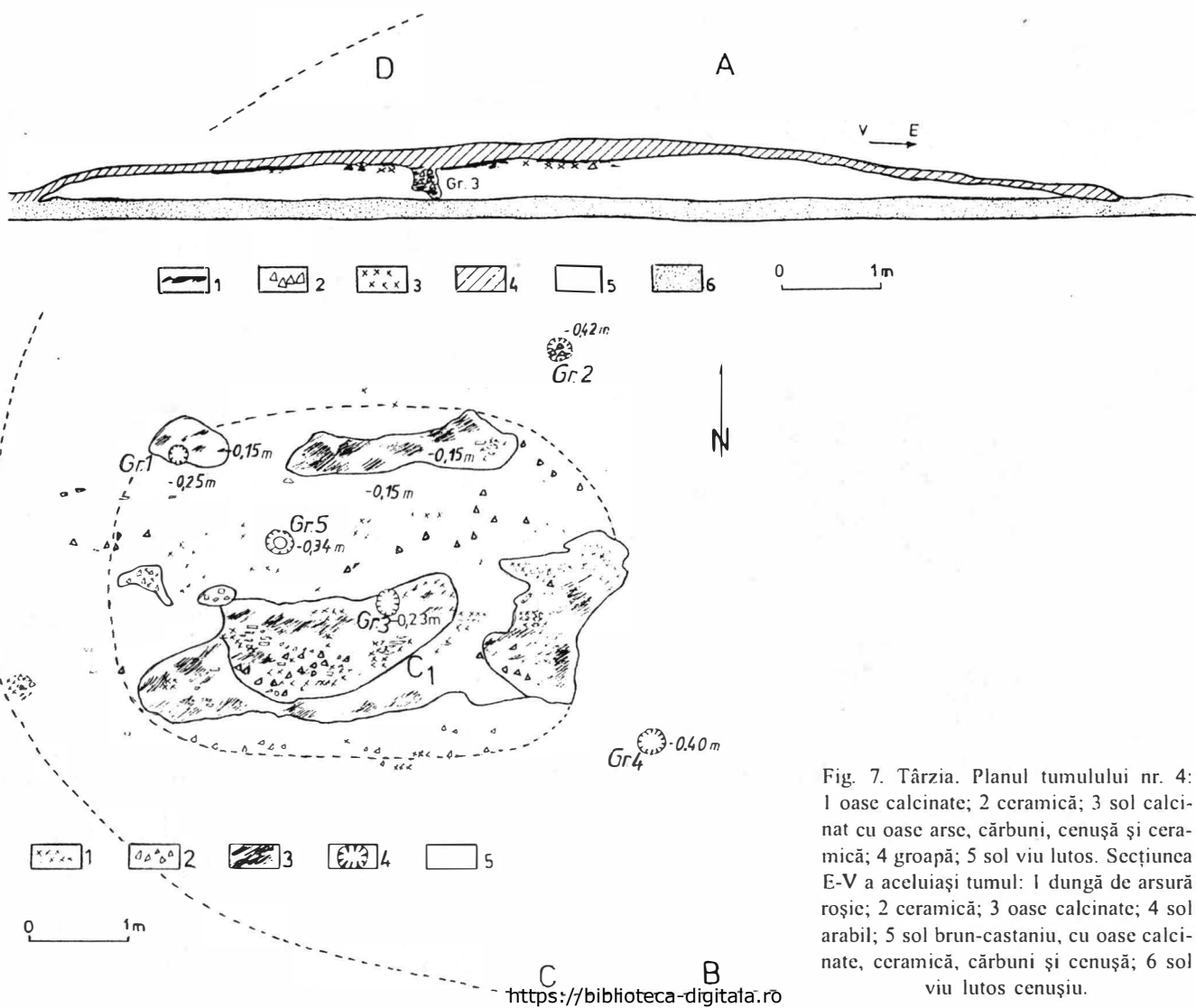

Fig. 7. Târzia. Planul tumulului nr. 4: 1 oase calcinate; 2 ceramică; 3 sol calcat cu oase arse, cărbuni, cenușă și ceramică; 4 groapă; 5 sol viu lutos. Secțiunea E-V a aceluiași tumul: 1 dungă de arsură roșie; 2 ceramică; 3 oase calcinate; 4 sol arabil; 5 sol brun-castaniu, cu oase calcinate, ceramică, cărbuni și cenușă; 6 sol viu lutos cenușiu.

4.1.1. *Ceramica lucrată cu mâna* a fost confecționată dintr-o pastă grosieră cu ingrediente diferite, ca șamotă, nisip, grăunțe de calcar, vegetale, microprundișuri etc.; de obicei, arderea a fost de slabă calitate. Ca aspect exterior, ea este colorată galben, gri sau maroniu închis. Ca dimensiuni, putem spune, că ea se încadrează printre vasele mici sau mijlocii (oale, căni, vase-borcan mici, capace); există mai rar și recipiente de mari dimensiuni, destinate, se pare, păstrării grânelor; de asemenea, puțin numeroase sunt și tăvile. O formă deosebită o reprezintă „ceștile” (cățui) dacice cu una sau două torți, descoperite îndeosebi în așezări; ele constituie o relicvă tipică pentru ceramica dacică (fig. 8/24). Ceramica lucrată cu mâna este decorată rareori, și atunci doar cu benzi formate din linii, impresiuni realizate cu unghia sau grupuri de incizii făcute cu pieptenele. În cea mai mare parte ceramica lucrată cu mâna are puternice caracteristici Przeworsk (fig. 8; 11/5; 13/6).

4.1.2. *Ceramica lucrată la roata olarului* se poate divide, potrivit cu pasta din care a fost confecționată, în mai multe categorii:

4.1.2.1. *Ceramica fină* este uneori mai aspră, datorită nisipului din compoziția pastei, alteori friabilă și „săpunoasă”, din cauza lipsei degresantului. Culoarea predominantă este cenușie (gri), deși există și vase de culoare cărămizie sau brună. Adesea suprafața vasului este acoperită cu un slip subțire, având o culoare puțin mai închisă decât cea a pastei. Formele cele mai frecvente sunt amforetele, oalele, cănila, castroanele înalte sau joase, vasele cu picior (în formă de fructieră) de origine La Tène, cupele etc. În cadrul ceramicii fine există vase de mici dimensiuni, cu pereții foarte subțiri (mai ales cupe și castroane), care sunt prezente și în ceramica Przeworsk.

Un tip ceramic deosebit îl reprezintă vasele confecționate dintr-o pastă de bună calitate, dar prost arsă și, deci, friabilă; sunt acoperite cu o angobă brună sau neagră (*terra nigra*). Această ceramică a fost găsită îndeosebi în complexele funerare și nu este arsă secundar (mai ales oale și castroane). De aceea, putem presupune, că a fost folosită numai pentru ofrande (fig. 12/4).

Ceramica fină este decorată variat, prin incizii, caneluri fine, rețele de linii lustruite, benzi de linii realizate prin impresiuni, nervuri în relief, imprimare etc. (fig. 9/1–9; 11; 12/3–5; 13/1–5). Ceramica fină cenușie ștampilată apare sporadic în spațiul est-carpatic (Dolheștii Mari și Siliștea Scheii – Suceava: fig. 10/10–12), dar prezența sa indică un anumit nivel cronologic, ca și o direcție posibilă din care parvine, lucru asupra căruia vom stărui ceva mai departe.

4.1.2.2. *Ceramica zgrunțuroasă* este confecționată din pastă bună, cu nisip, șamotă și pietricele, bine arsă și dură. Predomină culoarea gălbuie (în diferite nuanțe), dar se întâlnesc și vase gri sau, mai rar, brune. Aspectul exterior al acestei categorii ceramice este zgrunțuros, apropiat de cel al olăriei provinciale romane din aceeași vreme (fig. 10/1–9; 12/7). Ea este larg răspândită în tot spațiul de la nordul provinciilor romane de la Dunărea de Mijloc

Fig. 8. Ceramică lucrată cu mână. Lazuri – Lubi Tag (1–15: locuința nr. 2; 16–22, 24–27: stratul de cultură); Culciu Mare – Zöldmező (23); Lăpușel (28–37) (după I. Stanciu).
<https://biblioteca-digitala.ro>

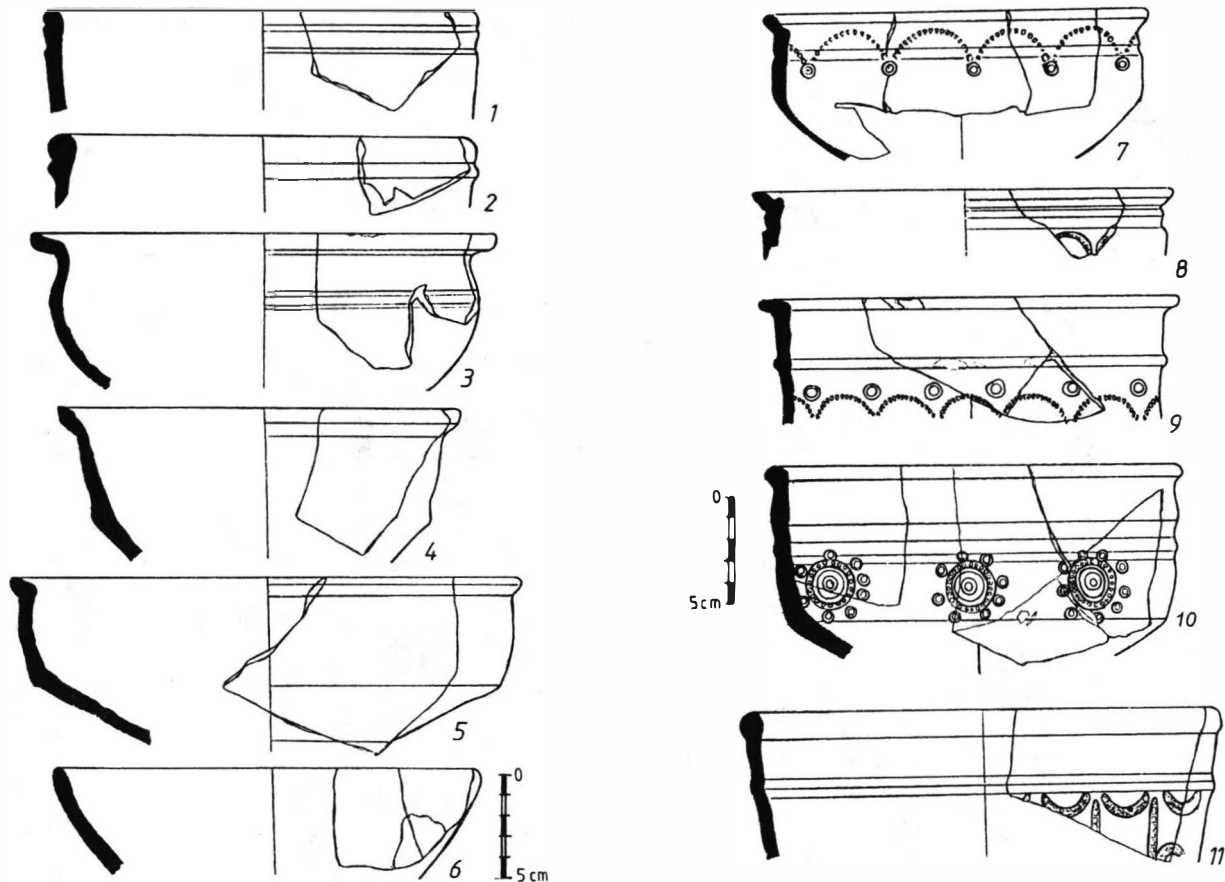

Fig. 9. Lazuri – Lubi Tag. Ceramică fină cenușie lucrată la roată (1–7 locuința nr. 2; 7–11 ceramică fină cenușie imprimată lucrată la roată) (după I. Stanciu).
<https://biblioteca-digitala.ro>

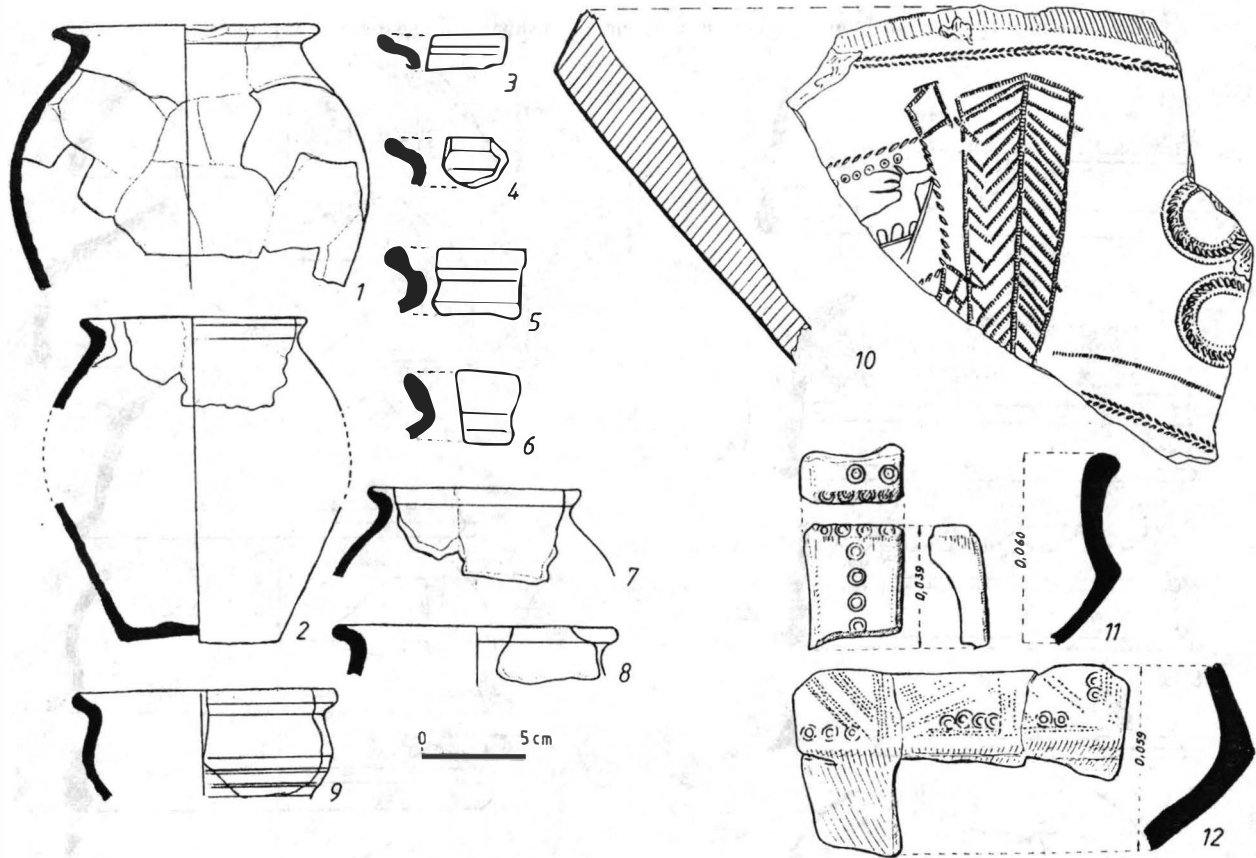

Fig. 10. 1-9 Lazuri – Lubi Tag. Ceramică zgrunțuroasă lucrată la roată (1, 2, 6, 7, din locuința nr. 2) (după I. Stanciu); 10 Dolheștii Mari. Ceramică fină cenușie imprimată lucrată la roată (scara 2/3) (după M. Dinu); 11-12 Siliștea Șcii – Suceava. Ceramică fină cenușie imprimată lucrată la roată (după Gr. Foit).

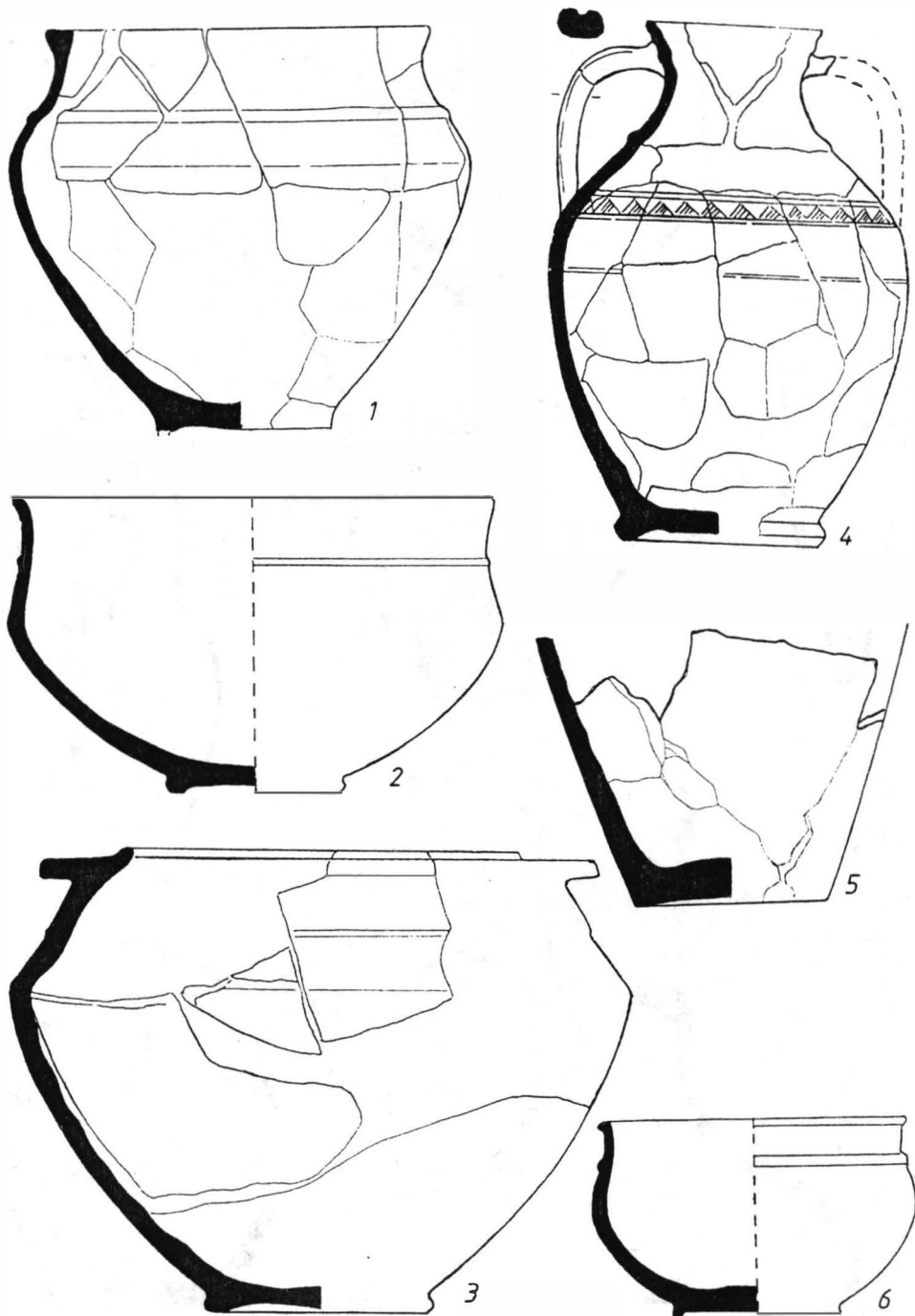

Fig. 11. Târzia: 1, 4 tumulul nr. 5; 3 tumulul nr. 4; 5 tumulul nr. 1. Braniște – Nemțșor: 2, 6 tumulul nr. 8. Ceramică lucrată la roată (1, 2, 6: 1/2,7; 3, 4: 1/4,1) și cu mâna (5: 1/2,7).

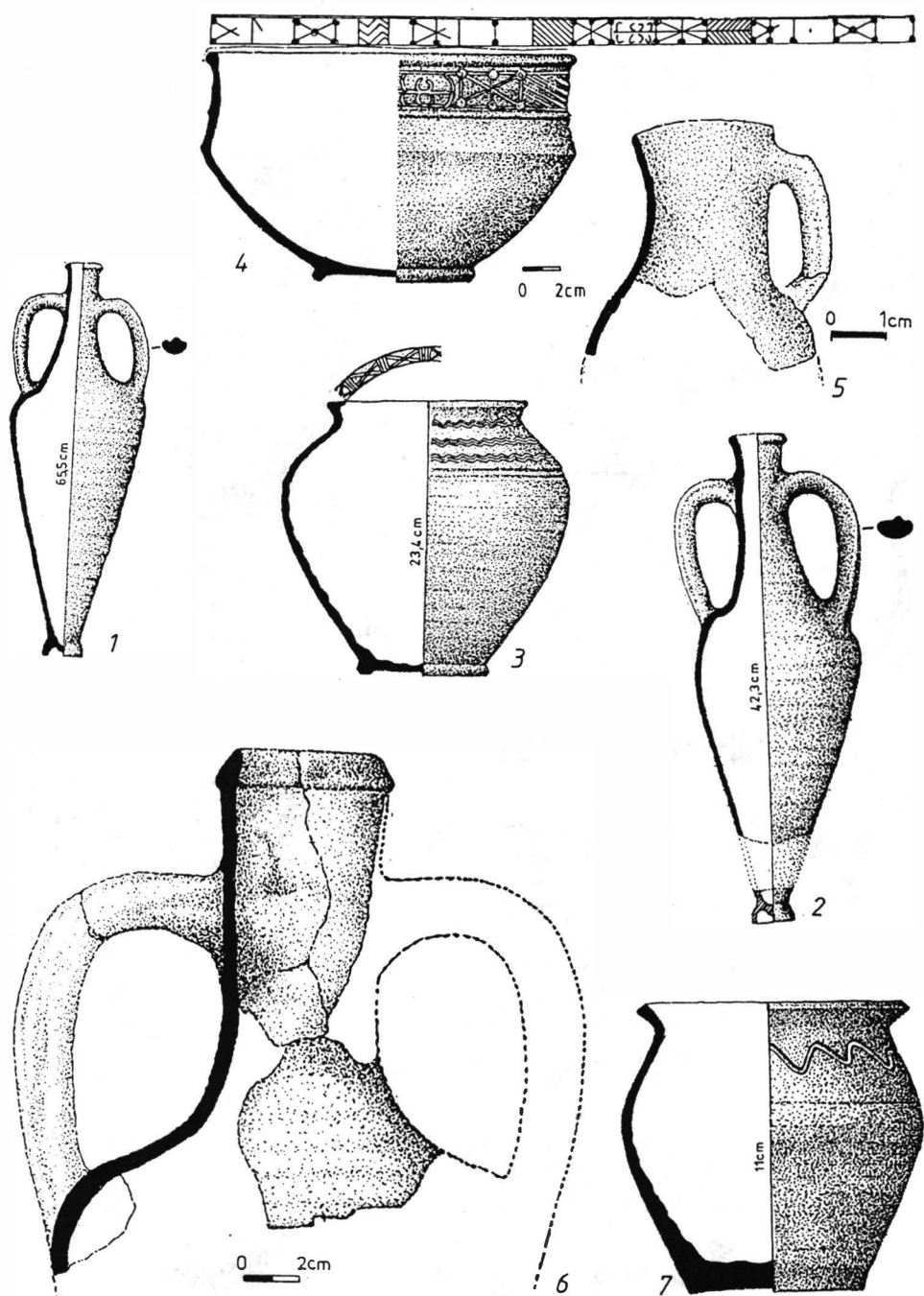

Fig. 12. Branîște – Nemțîșor. Ceramică lucrată la roată din tumulul nr. 1 (1, 2, 6, amfore).

și de Jos, ajungând până în sudul Poloniei și chiar mai departe. Cea mai răspândită formă este oala. În cadrul acestei categorii includem și vasele mari sau mijlocii, cunoscute sub numele de *Krausengefäße* (fig. 12/3).

4.1.2.3. Există și o altă ceramică lucrată la roată, mai rar întâlnită, care are o pastă de mai proastă calitate, cu șamotă, nisip și pietricele, mai slab arsă; vasele din această categorie au pereții groși, rezistenți. Formele cele mai des întâlnite sunt oalele și cămile (fig. 11/1).

Producția locală de ceramică lucrată cu roata reflectă existența unei puternice influențe romane, tehnica și formele având caracteristici care merg până la identitate cu cele romane.

4.1.3. *Ceramica de import* constă din numeroase tipuri de amfore, fragmente de *terra sigillata*, ca și, probabil, unele cupe, mici căni, urcioare ș.a. Cea mai frecventă ceramică de import o reprezintă amforele, care sunt foarte variate ca formă: „fusiforme”, de tip „torpilă”, ovoidale, bombate și scurte etc. În general, au o pastă granuloasă, aspră, dar există și exemplare din pastă mai fină, nisipoasă. Decorul este format din caneluri sau striuri. Culoarea variază de la galben-deschis până la roșu-brun. În lipsa unor studii adecvate, nu putem spune decât, că proveniența lor este variată (Pannonia, Dacia, Dunărea de Jos etc.) și pot fi datate în secolele III–IV p.Chr. (fig.12/1, 2, 6).

4.2. *Uneltele și armele* au o mare varietate și au fost fabricate din materiale diverse. Au fost descoperite multe coase, seceri, pietre de rășniță rotative, topoare, fusaiole, greutăți din lut ars pentru plasa de pescuit, piteni, piese de harnașament din fier (zăbale, catarame, psalii) și alte unelte gospodărești.

Dintre arme putem enumera vârfurile de săgeți, de sulițe și lănci, săbiile, tecile, cuțitele, umbo și mânere de scut, cămășile de zale ș.a.m.d.

Cimitirele cercetate de către noi au dat la iveală puține materiale de acest gen, fapt care corespunde arheologic unui nivel târziu (C_{1a}) al culturii Przeworsk²⁸. O piesă remarcabilă este doar pintenul fragmentar de fier (*Nietknopfspor mit Dreipunkthalterung mit Dornfortsatz*), descoperit la Târzia (tumulul 10) și care poate fi atribuit variantei B – Leuna (varianta Germaniei centrale = *mitteldeutsche Variante*), databilă în intervalul cuprins între prima jumătate a sec. III și cca 300 sau variantei C – Leuna (varianta romană provincială răsăriteană = *östlich-provinzial römische Variante*)²⁹, databilă în intervalul cuprins între prima jumătate a secolului IV și cca 400 (fig. 13/8, 9).

4.3. *Podoabele* întâlnite de obicei sunt fibulele de bronz și fier (de o mare diversitate), brățări de sticlă și fier, mărgelile de sticlă, suportii de lămpi, pandantive de fier (fig.13/7), bronz și aur cu pietre semiprețioase.

²⁸ K. Godłowski, L. Szadkowska, *Opolski Rocznik Muzealny* 5, 1972, 2, p. 233–235.

²⁹ H. J. Eggers, *JahrbRGZM* 2, 1955, p. 230 și fig. 4 și 12 (C_2 = cca 200 – cca 300 p.Chr.); U. Giesler, *SaalburgJahrb* 35, 1978, p. 9 și 23.

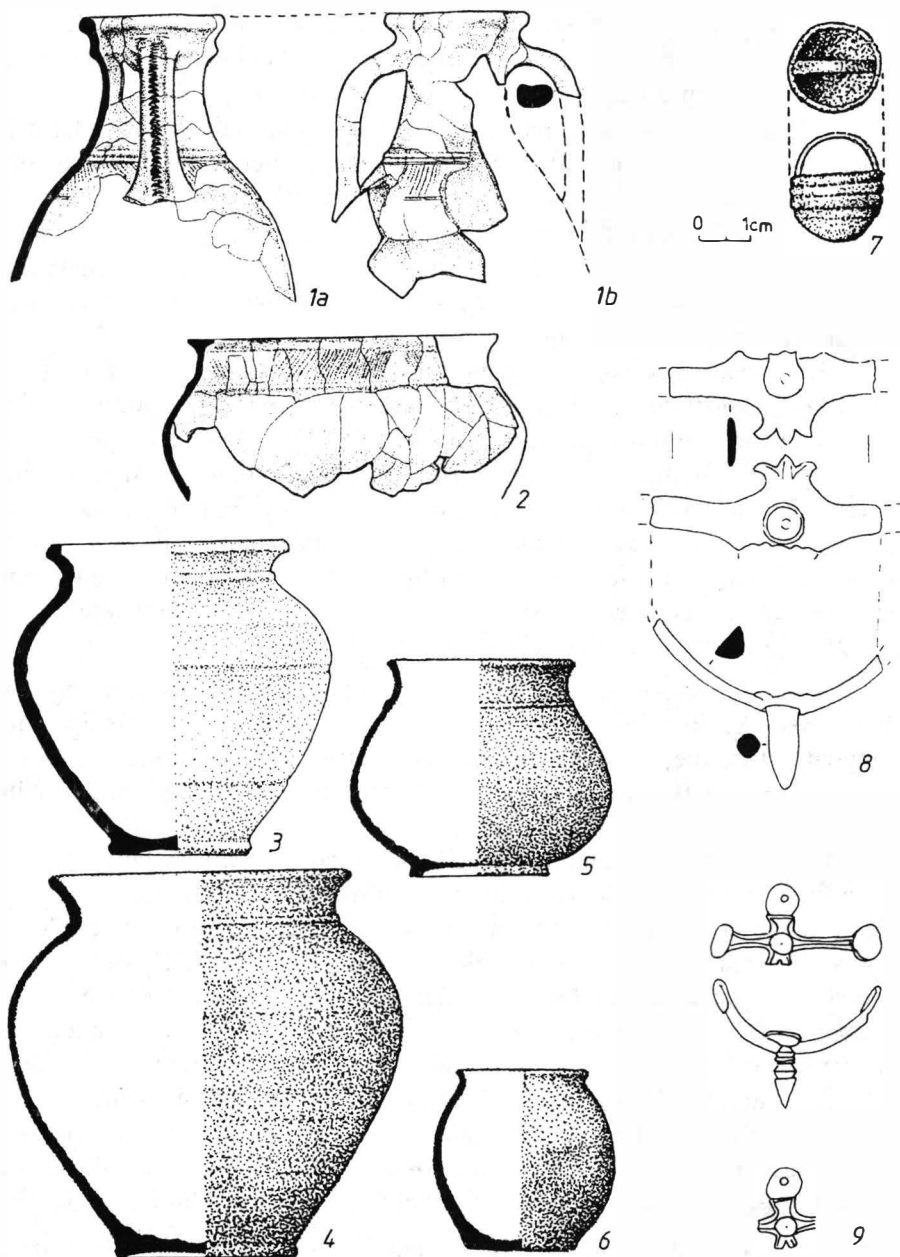

Fig. 13. 1, 2 Braniște – Nemțșor. Ceramică lucrată la roată din tumulul nr. 8 (scara: 1a–b: 1/4,5; 2: 1/5,9); 3–5 Târzia. Ceramică lucrată la roată din tumulii nr. 2, 3 și 4 (3 tumulul nr. 3, scara 1/4,5; 4 tumulul nr. 4, scara:1/2,9; 5 tumulul nr. 2, scara: 1/2,9); 6 Târzia. Ceramică lucrată cu mâna din tumulul nr. 3 (scara 1/2,9); 7 Braniște – Nemțșor. Pandantiv – „căldărușă” de fier din tumulul nr. 1 (scara 2/3); 8 Târzia. Pinten fragmentar de fier din tumulul nr. 10 (scara 2/3); 9 Leuna. Pinten de fier – varianta C (după U. Giesler).

4.4. *Obiectele de sticlă* cu destinație felurită provin din atelierele romane de pe țărmurile Mării Negre și din Dacia sau Pannonia, ori sunt chiar produse locale, așa cum o dovedește și atelierul de sticlărie descoperit pe malul stâng al Nistrului, datat aproximativ în aceeași vreme³⁰. Putem menționa sticlăria întregă sau fragmentară de la Nižni Strutini, ca și alte resturi neidentificabile în urma arderii, găsite în aproape toate necropolele³¹.

4.5. *Monedele* au apărut în număr mic: un denar de la Traian, șase alți denari (de la Velikaja Bakta) înșirați de la Nero până la Marcus Aurelius, și o *siliqua* redusă, emisă de Constantius II (355–361), găsită în tum. 31 de la Braniteș–Nemișor³².

5. CRONOLOGIA

Monumentele CTC conțin un inventar sărăcăcios, ceea ce nu ajută la precizări cronologice. De asemenea, cercetarea are lacune însemnate: mult material nepublicat, lipsa unor analize interne ale principalelor situri arheologice etc. Trebuie să mai ținem seama și de faptul că venirea continuă a unor noi elemente culturale în zonă – uneori cu retardări evidente – complică și mai mult situația.

Deci, lipsa unor informații sigure nu ne permite să posedăm în momentul de față o cronologie inatacabilă a CTC. M. J. Smiško, plecând de la inventarul din necropole³³, a propus plasarea CTC în perioada cuprinsă între sec. II și VI, cele mai vechi monumente datându-se în sec. I a.Chr. – I/II p.Chr. La rândul ei, L. V. Vakulenko, care a folosit mai ales materialul găsit în așezări³⁴, a datat începutul CTC la sfârșitul sec. II – începutul sec. III, iar sfârșitul la mijlocul sec. V p.Chr. O datare mai restrânsă propune I. Ioniță³⁵: ultimul sfert al sec. III – prima jumătate a sec. IV. În ceea ce ne privește, pomind de la faptul că CTC nu s-a dezvoltat într-o manieră unitară în timp și spațiu, considerăm că unele așezări și necropole sunt mai timpurii decât altele, inventarul indicând diferențe notabile.

În ultimul timp, unii cercetători români se pronunță asupra CTC fără a cunoaște descoperirile sau fără a consulta bibliografia recentă, chiar românească, despre problema respectivă. Mai mult, pentru a-și susține opiniile nu menționează exact alte păreri sau le falsifică³⁶.

³⁰ M. J. Smiško, *MatDosKiev* 5, 1964, p. 67–80.

³¹ Em. Cârțumaru și M. Cârțumaru, *Dacia*, N.S. 24, 1980, p. 221.

³² Mihailescu-Bîrliiba, *op. cit.*, p. 5; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 134; V. Mihailescu-Bîrliiba și V. Butnariu, *ArhMold* 12, 1988, p. 315, nr. 34.

³³ Smiško, *Karpats'ki kurgani*, p. 115–126.

³⁴ Vakulenko, *op. cit.*, p. 63–69.

³⁵ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II–IV e.n.*, Iași, 1982, p. 94–95.

³⁶ Gh. Bichir, *Thraco-Dacica* 17, 1996, p. 195–197; vezi și Ignat, *op. cit.*, nota 12, p. 38–39 și 41–42.

Astăzi, noi descoperiri arheologice și interpretări istorice ne obligă să revedem chiar și unele dintre opiniile noastre anterioare³⁷. După părerea noastră, principalul eveniment care a declanșat procesul de formare a CTC l-au constituit războaiele daco-romane. Cu această ocazie au avut loc mari distrugerii și pierderi sau permutări de populații. Echilibrul etnic și politic din spațiul carpato-danubian a fost sfărâmat și au început schimbări culturale de esență (*Caesares*, 327 = Hertlein, 420; Eutropius, VIII, 6, 2).

Se știe că, în timpul conflictului cu romanii, Decebal a chemat și a reușit să constituie o alianță cu unele populații (Dio Cassius, LXVIII, 10, 3; 11, 1), fapt despre care sursele narrative antice nu ne dau prea multe detalii. Oricum, în această vreme poate fi constatată și prezența elementelor Przeworsk la Zemplin³⁸ și în alte locuri din Slovacia estică sau de pe cursurile superioare ale Tisei și Nistrului, ceea ce semnifică participarea triburilor de vandali la războaiele daco-romane, ca aliate ale lui Decebal. O parte din mormintele de la Zemplin, Lastovce, Kvakovce, Lesné, tumulul nr. 4 de la Streda nad Bodrog, cel de la Bobovoe, ca și recent descoperitele așezări de la Prešov–Myto, Košice–Sebastovce, Bučea și Močala (1992)³⁹ – care se adaugă celor amintite anterior –, corespund acestei prime faze a CTC (B₂).

Pătrunderi timpurii Przeworsk, care pot fi atribuite acestei faze, sunt atestate peste tot în interiorul blocului nord-dacic: în faza finală a culturii Puchov⁴⁰, pe valea Hernadului⁴¹, în Wolhynia⁴² sau în aria culturii Lipița⁴³. Deși aceste grupuri de populații au puternice caracteristici militare și, probabil, dețineau o mare pondere politică în acest areal, ele nu au reușit să modifice esențial tabloul etno-cultural. Așa cum anterior elementul celtic a suferit un proces treptat de aculturație, în contact cu populația dacică autohtonă, mai numeroasă, noii veniți în perioada războaielor daco-romane vor fi supuși unui proces de asimilare și mai rapid⁴⁴. Oricum, în acest spațiu elementul dacic

³⁷ Mihailescu–Bîrliba, *Dacia*, N.S. 24, 1980, p. 206–207.

³⁸ V. Budinský–Krička, M. Lamiová–Schmiedlová, *SlovArch* 38, 1990, 2, p. 314.

³⁹ M. Lamiová–Schmiedlová, *Thraco-Dacica* 3, 1982, p. 31–33; eadem, în *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènezeit bis zum Frühmittelalter*, Cracovia, 1992, p. 75; eadem, în *ActaMP* 21, 1997, p. 746–747, 758–759; M. Lamiová–Schmiedlová, P. Mačala, *Východoslovenský Pravek* 3, 1991, p. 133–144; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 80 și 178.

⁴⁰ K. Pieta, *Liptovska Mara. Ein frühgeschichtliches Zentrum der Nordslowakei*, Bratislava, 1996, p. 32–34; M. Olędzki, *FolArch* 20, 1996, p. 67.

⁴¹ M. Lamiová–Schmiedlová, *SlovArch* 17, 1969, p. 463–466.

⁴² V. V. Kropotkin, *KSMoscova* 140, 1974, p. 52; D. N. Kozak, *Pšewors'kaja kul'tura u Verchn'omu Podnistrov'i i Zachidnomu Pobužži*, Kiev, 1984, p. 12–25 și 61; J. Andrzejowski, în *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, 2, ed. J. Gurba și A. Kokowski, Lublin, 1989, p. 124–125.

⁴³ Vezi nota anterioară (42) și M. Smiszko, *Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce wschodniej*, Liow 1932, p. 178–181.

⁴⁴ K. Pieta, *Thraco-Dacica* 3, 1982, p. 36–45; K. Godłowski, *SlovArch* 32, 1984, 2, p. 332–333; E. Miroššayová, D. Čaplovič, *Východoslovenský Pravek* 3, 1991, p. 115–132; Budinský–Krička, Lamiová–Schmiedlová, *op. cit.*; Kotigoroško, *op. cit.*, p. 178.

continuă să joace rolul principal și datorită sosirii unor noi grupe dacice din direcția Provinciei Dacia, după 106.

Al doilea eveniment major, care a afectat tot spațiul Dunării Mijlocii și Inferioare, l-au constituit războaiele marcomanice. Din nou, putem considera că echilibrul politic și etno-cultural din zonă, care abia începuse să se stabilizeze, va fi rupt în chip violent. Campaniile militare romane sau ale aliaților „barbari” au provocat și de această dată mari distrugerii și permutări de populații. Este evident că noii veniți din aria culturii Przeworsk vor revigora CTC și vor contribui decisiv la încheierea procesului său de formare ($C_{1a} - D_1$)⁴⁵.

În cadrul acestui vast proces de restructurare se pot consemna câteva informații semnificative: are loc sfârșitul culturilor Puchów târzie⁴⁶ și Lipița⁴⁷; grupuri dacice sau celto-dacice vor fi dislocate și se vor refugia îndeosebi în regiunile aflate în afara căilor principale de acces: Rytro (Sącz), Ujazd, Lesko, Swierchowa (voiv. Krosno), Pakoszówka (voiv. Krosno)⁴⁸; elemente Przeworsk, apropiate de CTC, pot fi semnalate și în diferite puncte ale deplasării spre sud⁴⁹, cum sunt micile cimitire de la Łukawica (voiv. Rzeszów) și Hromówka (Wolhynia)⁵⁰.

În această perioadă ($C_{1a} - D_1$) se încadrează cea mai mare parte a monumentelor CTC (Bratovo, Iza I–II, Nižni Strutini ș. a.)⁵¹. Însă, deși coloratura Przeworsk este foarte puternică în cimitire, așezările continuă să prezinte masiv materiale specifice civilizației dacice. Acum continuă o coabitare începută în vremea alianței anti-romane din cursul războaielor daco-romane, între autohtonii daci și vandali desfășurându-se un proces de aculturație reciprocă, la care se adaugă și efectul presiunii civilizației romane⁵².

⁴⁵ K. Godłowski, *The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe*, Cracovia, 1970, p. 99, fig. 19; idem, în *Markomannenkriege – Ursachen und Wirkungen, VI. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet”*, Wien 23.–26. November 1993, ed. H. Friesinger, J. Tejral, A. Stuppner, Brno, 1994 (în continuare, *Markomannenkriege*), p. 127–128 și fig. 6–7; K. Pieta, în *Markomannenkriege*, p. 255.

⁴⁶ K. Pieta, *Antiquity* 65, June 1991, 247, p. 376; idem, *op. cit.* nota 40, p. 32–37.

⁴⁷ Smiško, *op. cit.*; Kozak, *op. cit.*, p. 55 urm.; idem, în *Etnokul'turnaja karta teritorii Ukrainskoj SSR v I tys. n.e.*, Kiev, 1985 (în continuare, *Etnokul'turnaja karta*), p. 39–41; L. V. Vakulenko, în *Etnokul'turnaja karta*, p. 66–67.

⁴⁸ R. Madyda-Legutko, K. Tunia, *Rytro. Karpacka osada z okresu wędrówek ludów*, Prace Archeologiczne 57, 1993 (1994), p. 81–101 ($C_{1b} - D_2$); R. Madyda-Legutko, în *Kultura Przeworska I*, ed. J. Gurba și A. Kokowski, Lublin, 1994, p. 310–311; pentru așezarea de la Pakoszówka, informații de la dna E. Pohorska-Kleja (Cracovia), căreia îi mulțumim călduros.

⁴⁹ Kozak, *op. cit.* nota 42, p. 15–16, 39–55; Andrzejowski, *op. cit.*, p. 124–125.

⁵⁰ A. Karpińska, *Kurhany z okresu rzymskiego w Polsce ze szczególnem uwzględnieniem typu Siedleńskiego*, Poznań, 1926, p. 138; J. Potocki, *MatArch* 2, 1960, p. 279–290 și pl. 1–2 (C_{1a}); A. Kokowski, *ArchPol* 33, 1988, 1, p. 165–191.

⁵¹ V. G. Kotigoroško, *SovArh* 1, 1980, p. 247; Vakulenko, *op. cit.*, p. 61–65; Godłowski, în *Markomannenkriege, loc. cit.*

⁵² Mihailescu-Bîrliiba, *Dacia, N.S.* 24, 1980, p. 207.

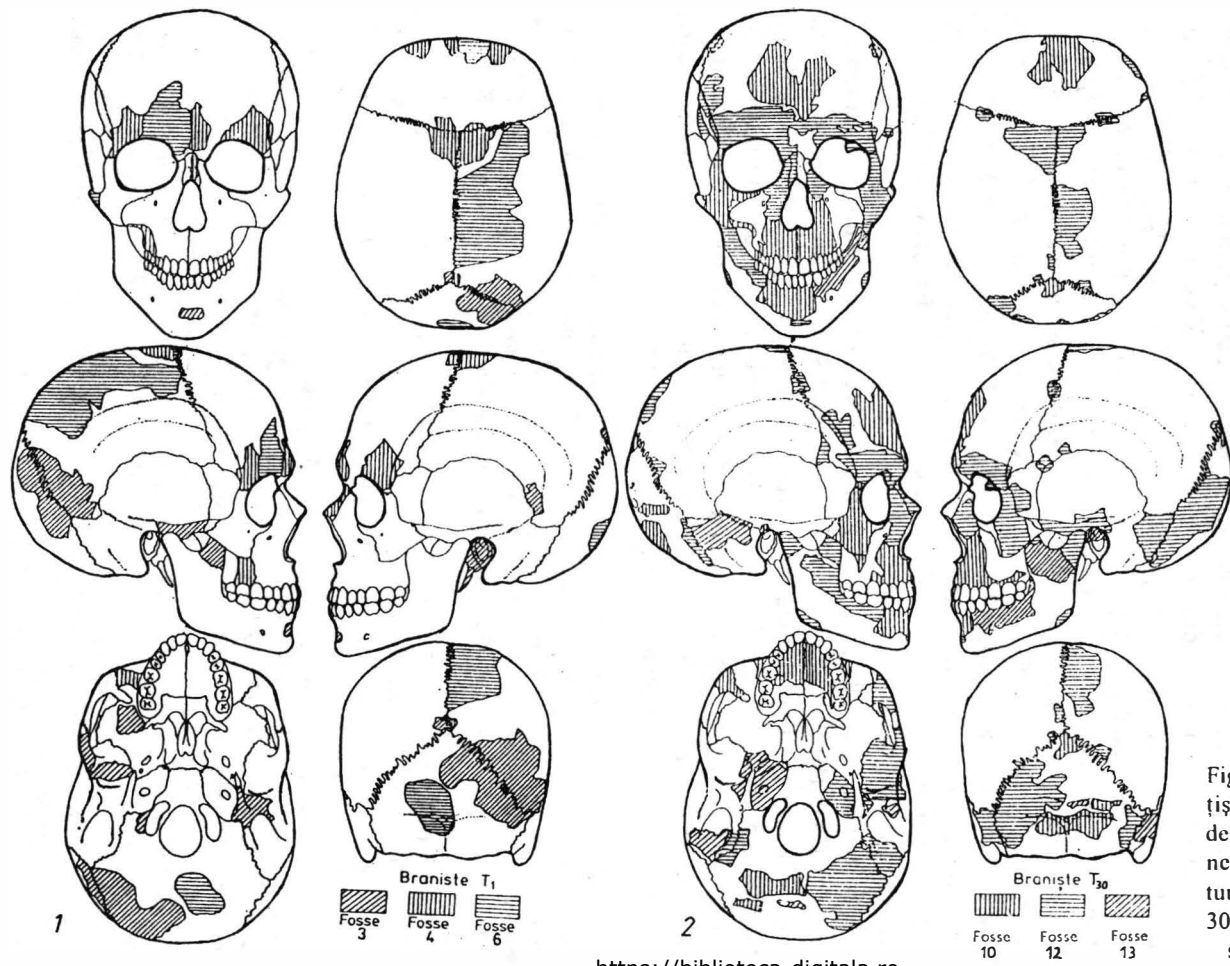

Fig. 14. Braniste - Nemțisor. Reconstituire în desen a oaselor craniene mai bine păstrate din tumulii nr. 1 (1) și nr. 30 (2) (după N. Mirițoiu și M. Șt. Udrescu).

Cât privește sfârșitul CTC, acesta poate fi plasat în strânsă relație cu evenimentele care au avut loc în Europa Răsăriteană în ultimul sfert al sec. IV, când are loc și invazia hunică. În acest context, ni se pare mult mai clară existența ultimei faze a CTC (D_1 sau C_3/D , după Godłowski). Monumente aparținând acestei faze apar și în afara ariei de formare a CTC, semnalând deplasarea spre sud a celei mai mari părți a elementului mai instabil și mai activ militar (nobilimea și războinicii vandali). Pot fi încadrate în această fază necropolele de la Nemțisor (Braniște și Gura Secului), Târzia⁵³, Botoșana⁵⁴ și Boroaia⁵⁵ – din arealul răsăritean – și, probabil, cea de la Lazuri⁵⁶, situată în apropierea graniței fostei provincii Dacia Porolissensis (fig. 1). În aceste cimitire inventarul nu mai are caracteristici dacice, iar coloratura Przeworsk este predominantă.

6. ORIGINEA ȘI ELEMENTELE ETNICE

Problema originii CTC nu a fost rezolvată satisfăcător până acum. În aria subcarpatică, precedând CTC au fost descoperite așezări datate în sec. I a.Chr. – I/II p.Chr. (Zemplin, la confluența râurilor *Ondava* (!) cu Latorica, Malaja Kopanja, Solotvina–Cetate, Oncești–Cetățeaua, Rogozna, Dračincy, Godynovka, Voloka, Korytnoc), care se caracterizează prin prezența ceramicii lucrate cu mâna, neîndoios dacice⁵⁷. Este cunoscut că monumentele variantei nord-estice a civilizației dacice (Lipița) sunt masate aproape în întregime pe malul stâng al Nistrului Superior. Iată de ce trebuie să admitem, că elementele dacice din CTC nu-și au originea numai în cultura Lipița, ci aparțin în întregime variantei nordice a culturii dacice⁵⁸. Oricum, prezența în CTC a elementului dacic este indiscutabilă.

O problemă cu totul deosebită o reprezintă lipsa înmormântărilor din spațiul dacic, în ultimele trei secole dinaintea cuceririi romane. Acest fenomen este însă cunoscut pe un larg areal, care se întindea din apusul până în răsăritul Europei (*die gräberlose Zone*). Doar pentru persoanele care au deținut un statut social aparte sunt atestate morminte de incinerare în tumuli. De asemenea, în unele regiuni periferice, de contact cu alte etnii, se constată existența unor cimitire de incinerare mai consistente (Zemplin, sudul Olteniei, Lipița)⁵⁹. După cucerirea

⁵³ *Ibidem*, p. 181–207.

⁵⁴ Vezi nota 8.

⁵⁵ Ignat, *loc. cit.*

⁵⁶ Vezi nota 13.

⁵⁷ Kotigoroško, *op. cit.*, p. 71–74; Vakulenko, *op. cit.*, p. 66.

⁵⁸ Kotigoroško, *op. cit.*, p. 189–190.

⁵⁹ K. Horedt, C. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara–Schässburg*, Bonn, 1971, p. 19; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*, București, 1986, p. 130–132; M. Babeș, SCIVA 39, 1988, 1, p. 3–32.

romană, în sec. II–III, pe teritoriul provinciei Dacia, dar și în regiunile învecinate, reapar marile cimitire. În același timp, în ținuturile mai îndepărtate de frontierele romane, și mai izolate, se va menține lipsa monumentelor funerare până târziu, în secolele II–III. O astfel de situație este surprinsă în cadrul culturii Puchov (nordul și estul Slovaciei – în afară de Zemplin sau Kvakovce, ca și în sudul Poloniei), la dacii de pe Tisa Superioară, ca și la cei din Maramureș. Dar, chiar și în aceste regiuni, sub influența elementelor alogene (Przeworsk, Wielbark, sarmați), vechea populație va adopta, treptat, noi obiceiuri funerare. Astfel se explică prezența materialelor arheologice dacice în cimitire, dar mai cu seamă în așezările din această vreme. De aceea, în prima jumătate a sec. III, chiar istoricii romani numesc populația din nordul Daciei *dacringi* (Cassius Dio, LXXVIII, 27, 5), confirmând astfel situația arheologică înregistrată pe teren. Probabil, coabitarea dacilor cu lacringii devenise atât de profundă, încât deosebirile dintre cele două etnii se estompaseră în mare măsură⁶⁰.

Altă componentă a CTC poate fi pusă în legătură cu apariția monumentelor Przeworsk, atât pe Nistrul Superior, cât și pe Tisa Superioară. Probabil, într-o primă etapă, elementele hasdinge și lacringe (taifalii ?) au venit asociate (vezi cimitirul Zemplin) și doar mai târziu (170–180) se declanșează un conflict între ele (Dio Cassius, LXX, 12,1; LXXII, 3, 3), care se încheie prin afirmarea supremației ultimelor în cadrul CTC. În cultura Przeworsk există înmormântări de incinerare în tumuli, unele aproape identice cu cele din CTC. Ne referim la grupul Siedlemin (Kujawja), din cadrul culturii Przeworsk (Zelgniewo, Łęgonice, Horno, Roszków, Kapalica, Nosków, Parzęczew, Buszkowo, Sadowie); asemenea tumuli cu morminte de incinerare mai apar și în zonele de întrepătrundere culturală Przeworsk timpuriu cu Pomeraniană (Drańsk și Sławęcín) și Lusa-ciană (Horno)⁶¹, ca și Przeworsk târziu cu Wielbark (faza Lubowidz) și Luboszycka⁶²; de altfel, migrații dinspre aria culturii Przeworsk ajung până la Rin⁶³.

Cu toate eforturile cercetării, până în prezent nu deținem o imagine clară asupra procesului etno-cultural, care s-a desfășurat în nordul Daciei, în primele secole ale erei noi. Se pare, totuși, că mișcările de populații dinspre Marea Baltică spre sud au fost declanșate și accentuate de factorul climatic⁶⁴. În

⁶⁰ C. Opreanu, *EphemNap* 4, 1994, p. 198–199; Stanciu, *op. cit.*, p. 173; Dumitrașcu, *ActaMP* 21, 1997, p. 314, 343.

⁶¹ Karpińska, *op. cit.*, p. 138–141, 147–148; K. Walenta, *Archaeologia Baltica* 5, 1980–1981, p. 55 și 185.

⁶² K. Godłowski, în *Późni okres Lateński i okres rzymski*, în *Prahistoria ziem Polskich V*, ed. J. Wielowiejski, Wrocław–Varșovia–Cracovia–Gdańsk–Łódź, 1981, p. 52; idem, *Przemiany kulturowe i osadnicze w południowej i środkowej Polsce w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim*, *Prace Komisji Archeologicznej* 23, Wrocław–Varșovia–Cracovia–Gdańsk–Łódź, 1985, p. 210.

⁶³ M. Meyer, în *Kultura Przeworska*, 1, p. 183–192.

⁶⁴ H. Zabehlicky, în *Markomannenkrige*, p. 457–469.

bazinul Oderului și la nord de Carpați avem atestată acum uniunea tribală a lugilor (*Lugier*). Coeziunea ei era asigurată de factorul religios (*Bundesheiligtum*), fiind dominată de vandalii naharvali (*Naharwalen = gottesdienstliche Name der Silingen*) sau silingi, cunoscuți mai târziu sub numele de victovali (*Viktowalen*) sau hasdingi (*Hasdingen*)⁶⁵. De la sfârșitul sec. I p.Chr. (B₂) sunt prezente materiale Przeworsk la sud de Carpații Nordici, pe Tisa Superioară, și până în aria culturii Lipița⁶⁶. Sunt mai ales elemente hasdinge, deși au putut antrena sau disloca și alte etnii; spre Slovacia, hasdingii au avut în avangardă pe burii suebi, membri și ei ai uniunii lugilor și care au putut fi localizați în regiunea Eipel și a Munților Matra și Bükk, la vest de vărsarea Bodrogului în Tisa⁶⁷. Cimitirele de incinerare plane (în urne sau în gropi) le atribuim hasdingilor. De altfel, după o primă fază (Zemplin, Kvakovce), aceștia nu mai apar decât sporadic în bazinul Tisei Superioare și, după 170–180, se deplasează spre sud în bazinul Someșului (Apa, Boinești, Cehăluț, Medieșul Aurit)⁶⁸ sau, conduși de cei doi regi (*das wandalischen Doppelkönigtum*)⁶⁹, Rhaos și Raptos, chiar spre Dacia (Dio Cassius, LXXI, 12); la răsărit de Carpați, hasdingii, se pare că, de asemenea, tot la sfârșitul sec. II înaintează spre Podișul Sucevei (Zvorâștea, Podeni–Bunești, Dolheștii Mari)⁷⁰ și ajung, poate, chiar până în Câmpia Munteniei (Târșor)⁷¹ (fig. 1).

Un argument suplimentar în sprijinul ipotezei de mai sus îl aduce prezența, chiar sporadică, a ceramicii fine cenușii ștampilate în nord-vestul Moldovei (fig. 10/10–12), cum este cea găsită în așezările de la Dolheștii Mari⁷² și Siliștea Șcheii – Suceava⁷³. Cercetările întreprinse până acum au relevat faptul că această categorie ceramică a apărut în zona Tisei Superioare și a afluenților acesteia. Principalele centre de producție ale ceramicii fine cenușii ștampilate, identificate până în prezent, sunt cele de la Blažice, Ostrovany, Beregsurány și de pe pârâul Mits (Beregovo VI – Lužanka). Există o oarecare nesiguranță în ceea ce privește perioada de timp în care au funcționat: Blažice, de la

⁶⁵ R. Much, *Altschlesien* 1, 1926, 3–4, p. 117–121; M. Vasmer, *Altschlesien* 6, 1935–1936, 1, p. 1–15; H. Jänichen, *Altschlesien* 7, 1938, p. 254–262.

⁶⁶ Godłowski, *SlovArch* 32, 1984, 2, p. 327–350; K.-H. Dietz, în *Markomannenkriege*, p. 10.

⁶⁷ Pieta, în *Markomannenkriege*, p. 255 și 257.

⁶⁸ Opreanu, *op. cit.*, p. 204–205; Stanciu, *op. cit.*, p. 141–142, 152–153.

⁶⁹ Jänichen, *op. cit.*, p. 258.

⁷⁰ Ignat, *SCIV* 21, 1970, 4, p. 675–682; idem, *Materiale*, Oradea, 1979, p. 160; idem, *Suceava* 6–7, 1979–1980, p. 61–75; idem, *Materiale*, Tulcea, 1980, p. 243–245; idem, *Materiale*, partea a II-a, București, 1993, p. 321–323 (fibulă databilă B₂); M. Andronic, *Suceava* 11–12, 1984–1985, p. 397–410; idem, *Suceava* 20, 1993, p. 45–69.

⁷¹ Gh. Diaconu, *Dacia*, N.S., 7, 1963, p. 301 urm.; idem, *Târșor. Necropola din secolele III–IV e.n.*, București, 1965, p. 31–35, 115 urm.

⁷² M. Dinu, *Materiale* 7, 1961, p. 127 și fig. 6.

⁷³ Foit, *op. cit.*, p. 31, 33–34 și fig. 9; Matei et alii, *op. cit.*, p. 396 și fig. 13.

sfârșitul sec. II până în sec. IV, iar Ostrovany⁷⁴ în sec. III – începutul sec. V p.Chr.; Beregsurány⁷⁵, între sfârșitul sec. II/începutul sec. III (sau sfârșitul sec. III !?) și sfârșitul sec. IV; Beregovo – Lužanka⁷⁶, între sfârșitul sec. II/începutul sec. III și sfârșitul sec. IV p.Chr. Nu același lucru se poate afirma și despre originea ceramicii fine cenușii ștamplate, despre care specialiștii au o opinie aproape unanimă: inițial, confecționarea ei s-a localizat în nordul Daciei, mai cu seamă la și în preajma Porolissum-ului, unde s-au găsit atât cuptoare de olar, cât și o mare cantitate de asemenea produse finite, databile încă de pe la mijlocul secolului al II-lea (B₂)⁷⁷. Însă, dacă în aria apropiată, din fața *limes*-ului roman, existența unor astfel de ateliere nu reprezintă o surpriză, apariția lor la zeci și chiar sute de kilometri distanță de granițele Imperiului roman necesită explicații mai detaliate.

Așa cum am subliniat anterior, războaiele marcomanice au provocat în zona afectată, pe lângă distrugerii și diverse alte pagube materiale, și mari pierderi umane, atât datorită refugierii din aria de conflict, cât și, pe un teritoriu mult mai mare, dislocărilor ori permutărilor de populații. Toate acestea, la care trebuie să adăugăm și intruziunile alogene, au modificat ansamblul pre-existent politic și etno-cultural al întregului areal de la nordul Dunării Mijlocii. În cadrul acestor schimbări un rol însemnat l-au avut mutările forțate a unor mari grupe de populație din provinciile imperiului în adâncul teritoriului „barbar”, cărora li s-au adăugat numeroșii prizonieri de război și transfugii. Deși într-un chip confuz și de multe ori adiacent, istoricii antici menționează totuși destul de frecvent astfel de situații. Sunt pomeniți pe rând quazii, în *Bellum germanicum I* (Dio Cassius, LXXI, 11, 2 și 13, 2–4), iazygii în *Bellum sarmaticum* (Dio Cassius, LXXI, 16, 12), marcomanii și burii, în *Bellum germanicum II* sau III (Dio Cassius, LXXII, 2–3)⁷⁸, care au înapoiat, în urma tratatelor de pace încheiate cu romanii, zeci de mii de asemenea captivi (o sută de mii, doar iazygii !), în timp ce mulți alții au rămas în continuare deținuți *extra fines Imperii*, fiind vânduți sau puși să execute aici diferite munci⁷⁹. Acum, în acest interval de timp (167–181/182), suntem convinși că au fost fondate și au început să funcționeze marile ateliere de olari de la Beregsurány – Beregovo VI – Lužanka și Blažice – Bogdanovce (B₂/C₁). De

⁷⁴ Lamiová-Schmiedlová, ActaMP 21, 1997, p. 749, 761 și p. 767–771, 773–781.

⁷⁵ E. Istvánovits, Východoslovenský Pravek 4, 1993, p. 131–132; eadem, ActaMP 21, 1997, p. 722, 730.

⁷⁶ Kotigoroško, *op. cit.*, p. 118 urm. și 165; idem, ActaMP 21, 1997, p. 801–808, 809–832.

⁷⁷ N. Gudea, ActaMP 4, 1980, p. 105–190; idem, ActaMP 13, 1989, p. 453–471; N. Gudea. C. Filip, ActaMP 21, 1997, p. 31. 72; Al. V. Matei, ActaMP 9, 1985, p. 247–251; idem, ActaMP 21, 1997, p. 373–375, 384–386.

⁷⁸ Dietz, *op. cit.*, p. 10–11.

⁷⁹ V. Mihailescu-Bîrliba, *La monnaie romaine chez les Daces orientaux*, București, 1980, p. 249–250.

aceea, nu avem nici o îndoială că mâna de lucru specializată a fost furnizată de captivii amintiți anterior, chiar fugitiv, proveniți din provinciile romane apropiate (cele două Pannonii și cele trei Dacii), care au avut de suferit destul de mult în urma expedițiilor aliaților „barbari”. De altfel, socotim că nu întâmplător centrul meșteșugăresc de la Beregsurány – Beregovo se afla în teritoriul controlat politic de iazygi. În sfârșit, dacă producția de ceramică fină cenușie șampilată a fost destinată preponderent, se pare, zonei înconjurătoare, aparținând politic unuia dintre aliați, descoperirile arheologice indică răspândirea ei mult dincolo de asemenea limite. Deși nu putem fi siguri în totalitate că astfel de relicve nu provin chiar din provincie, subliniem prezența lor departe spre nord, în mediul cultural Przeworsk, la Igołomia (C₁)⁸⁰ sau la Rytro⁸¹, iar spre est, în cadrul monumentelor Lipița, la Wielkość⁸². Bineînțeles, ceramica respectivă apare și în complexele CTC, îndeosebi în arealul ei apusean, cum ar fi la Močala I, Soloncy⁸³ și Iza I⁸⁴. Pe de altă parte, această ceramică este absentă în așezările și cimitirele dacilor liberi de la răsărit de Carpați din această vreme, iar pe linia Dunării Inferioare nu au fost identificate până acum astfel de ateliere. În consecință, ceramica fină cenușie șampilată apărută la est de Carpați, în amintitele așezări de la Dolheștii Mari și Siliștea Șcheii – Suceava, provine din marile ateliere situate pe Tisa Superioară, de unde a fost vehiculată de către hasdingi, după episodul istoric cunoscut din timpul guvernatorului Clemens.

Ținând seama de condițiile istorice specifice secolului al IV-lea, când supremația gotică în cultura Sântana de Mureș – Cerneahov este de necontestat, și taifalii – căroră le atribuim rolul de purtători ai culturii Przeworsk, care participă la formarea CTC – reprezintă unul din elementele alianței conduse de către goți, diferențele dintre cele două culturi încep tot mai mult să se estompeze (mai ales în ceea ce privește inventarul)⁸⁵. Probabil, odată cu deplasarea spre sud a goților apuseni, ca o consecință a impactului cu hunii, elementele taifale – mai active și atașate vizigoților – vor fi, de asemenea, antrenate într-o nouă migrație și, drept urmare, populația stabilă, autohtonă, de origine dacică, componentă a CTC, va continua să evolueze în cadrul unor noi condiții istorice. Ea va păstra și va transmite tradițiile culturale antice până în sec. V și chiar mai târziu, după cum o atestă și descoperirile de la Codyn⁸⁶.

⁸⁰ H. Dobrzańska, *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomia, woj. Krakowskie*, cześć I, Cracovia, 1990, p. 52 (C₁).

⁸¹ Madyda-Legutko, Tunia, *op. cit.*, p. 96 și pl. 11/a.

⁸² Smiško, *op. cit.*, p. 154 și pl. 12/8.

⁸³ Kotigoroško, *Ținuturile Tisei Superioare*, fig. 66/1–12, 14–15 și 107/1–20, 22–27.

⁸⁴ Smiško, *Karpats'ki kurgani*, pl. 18/10 și 19/11.

⁸⁵ Mihailescu-Bîrliba, Dacia, N.S., 24, 1980, p. 206–207; idem, în *Archaeological „Objectivity”*, 1986, p. 7–9.

⁸⁶ I. P. Rusanova, B. A. Timoščuk, *Kodyn – slavjanskie poselenija V–VII vv. na r. Prut*, Moscova, 1984, p. 23–40, fig. 11–12, 14 și pl. 12, 20–21, 26–37; Gh. Postică, în *Spațiul nord-est-carpatic în mileniul întunecat*, p. 119–122.

NEUE ANGABEN ÜBER DIE KARPATISCHEN HÜGELGRÄBERKULTUR IN RUMÄNIEN

ZUSAMMENFASSUNG

Denkmäler, die der Karpatischen Hügelgräberkultur (= KHK) gehörten, wurden zum ersten Mal schon am Ende des 19. Jhs. entdeckt und erforscht. In den letzten Jahrzehnten wurden neue Nekropolen entdeckt und ausführliche Forschungen in Ansiedlungen durchgeführt, infolgedessen die geographischen und chronologischen Grenzen der neuen Kultur besser konturiert wurden.

Die bisherigen Forschungen zeigten, daß die KHK das Gebirgs- und Hochland der Westukraine, der Ostslowakei und Nordrumäniens belegte, eigentlich die beiden Seiten der Nord- und Ostkarpaten; dieses Gebiet war nach Nordosten und Osten von den Flüssen Strei und Dneestr, nach Südosten vom Fluß Ozana, nach Südwesten vom Fluß Someş und nach Westen vom Fluß Bodrog oder sogar Torysa begrenzt (Abb. 1).

Die Ansiedlungen lagen auf den niedrigen und mittleren Terrassen der Flüsse. Ihre Fläche beträgt 2–3 ha bis 5–7 ha. In allen Ansiedlungen wurden zwei Wohnungstypen unterschiedlicher Größen identifiziert: Wohnungen an der Oberfläche und Erdhütten. Die beiden Wohnungsarten weisen einen rechteckigen Plan auf und sind mit einer Herdstelle versehen (Abb. 2). Solche Denkmäler wurden in Rumänien in Lazuri – Lubi Tag, in Lăpuşel – Ciurgău, in Zamostea, in Vornicenii Mari und in Siliştea Şcheii – Suceava gefunden.

Die Grabdenkmäler bestehen aus Hügelgräbern, die an höheren Stellen, ungefähr 0,5–1 km von den Siedlungen entfernt liegen.

Gewöhnlich ist der Grabhügel rund und wird mit Humus, in einigen Fällen auch mit Brandschutt errichtet. Bis jetzt wurden 21 der 34 Hügelgräber in Branişte–Nemţior erforscht (die anderen sind zerstört), alle 9 Hügelgräber aus dem Gräberfeld von Gura Secului–Nemţior, 11 Hügelgräber von den 16 aus Târzia (die anderen sind zerstört), ein Hügelgrab aus der Nekropole von Boroaia, 3 Hügelgräber unter den 12 aus Botoşana und ein anderes aus Lazuri.

In den Ansiedlungen und Nekropolen der KHK wie in anderen Komplexen, die derselben Kultur angehörten, wurden zahlreiche Ton-, Metall-, Knochen-, Horn-, Glas- und Steinfunde ans Licht gebracht.

Die Keramik wird in zwei Gattungen eingeteilt: Lokalkeramik und Importkeramik. Die erste davon (handgefertigt oder scheibengedreht) war vorwiegend. Eine besondere Form handgefertigter Keramik bilden die dakischen „Tassen“ mit einem oder zwei Henkeln, die besonders in den Ansiedlungen entdeckt wurden (Abb. 8/24).

Die scheibengedrehte Keramik läßt sich in mehrere Gattungen einteilen werden: feine Keramik (besonders grau und *terra nigra*), körnige Keramik u. a.

Die Importkeramik besteht aus zahlreichen Amphorentypen, Fragmenten von *terra sigillata*, wahrscheinlich auch aus einigen Trinkschalen, kleinen Tassen, Krügen u. a.

Unserer Meinung nach stellten die dakisch-römischen Kriege das Hauptereignis dar, das zur Entwicklung der KHK führte. Bekanntlich hat Dezebal verschiedene Völker auf seine Seite gezogen und es gelang ihm, mit ihnen sogar ein Bündnis abzuschließen; darüber ist den antiken Quellen zwar wenig zu entnehmen. Jetzt aber läßt sich die Anwesenheit der Przeworsker Elemente in Zemplin und in anderen Orten in der östlichen Slowakei oder an der Oberen Theiss und am Oberen Dnestr feststellen, was auf die Teilnahme der Wandaler Stämme an den dakisch-römischen Kriegen als Verbündete von Dezebal hinweist. Frühe Przeworsk-Elemente, welche dieser Phase zugeschrieben werden können, sind überall im Inneren des norddakischen Raumes belegt: in der Endphase der Puchóvkultur, im Hernad Tal, in Wolhynia oder im Raum der Lipitzakultur. Zwar spielt in diesem Raum das dakische Element weiterhin die wichtigste Rolle, auch wegen der Ankunft neuer dakischer Gruppen aus der Provinz Dakien nach 106 n. Chr.

Das zweite große Ereignis, das den ganzen Raum der Mittel- und Niederdonau betraf, fällt in die Zeit der Markomanenkriege. Es läßt sich herausstellen, daß das politische und ethnokulturelle Gleichgewicht aus diesem Gebiet, das sich kaum im Laufe der Stabilisierung befand, heftig unterbrochen wurde. Die Neuankömmlinge aus dem Raum der Przeworskkultur haben offenbar die KHK erneut und grundsätzlich zur Vollendung ihrer Bildung ($C_{1a} - D_1$) beigetragen. In diese Zeit gehören auch die wichtigsten KHK Denkmäler (Bratovo, Iza I–II, Nižni Strutini u.a).

Das Ende der KHK kann in enger Verbindung mit den Ereignissen in Osteuropa in dem letzten Viertel des 4. Jhs., vor allem mit dem Hunneneinfall erklärt werden. In diesem Zusammenhang läßt sich auch die Existenz der letzten Phase der KHK (D_1 oder C_3/D) deutlicher erklären. Die Denkmäler dieser Zeit erscheinen auch außerhalb der KHK. Zugleich läßt sich eine Verschiebung der meisten instabilen und kriegerisch aktiven Elemente (des Adels und der wandalischen Krieger) nach Süden. In diese Phase können die Hügelgräber von Nemţisor (Branişte und Gura Secului), Târzia, Botoşana und Boroaia – im östlichen Raum – wahrscheinlich auch die von Lazuri, in der Nähe der Grenze der ehemaligen Provinz Dacia Porolissensis, eingegliedert werden (Abb.1). In diesen Hügelgräbern weist der Fundstoff keine dakischen Eigenschaften mehr auf, wobei die Przeworsker Verfärbung in den Vordergrund tritt.

Das Problem des Ursprungs der KHK hat sich bisher nicht lösen lassen. Bekanntlich befinden sich die Denkmäler der nordöstlichen Variante der dakischen Kultur (Lipitza) fast gänzlich am linken Ufer des Oberen Dnestr. Demnach läßt es sich annehmen, daß die dakischen Elemente der KHK nicht

nur in der Lipitza Kultur ihren Ursprung haben, sondern daß sie der gesamten nordischen Variante der dakischen Kultur gehören. Die Anwesenheit des dakischen Elements in der KHK ist unbestreitbar. Somit läßt sich die Anwesenheit der dakischen Funde in den Gräberfeldern, besonders aber in den Ansiedlungen erklären. Darum bezeichnen in der ersten Hälfte des 3. Jhs. sogar die römischen Historiker die Bevölkerung vom Norddakiens als *Dacringi* (= Dakrington), was also mit dem archäologischen Sachverhalt im Einklang steht.

Eine andere Komponente der KHK kann mit der Entstehung der Przeworsker Denkmäler sowohl am Oberen Dnester als auch an der Oberen Theiss. Wahrscheinlich traten in einer ersten Phase die hasdingischen und lakringischen Elemente (Taifalen?) verbunden auf (Zemplin) und erst später (170–180) soll es zu einer Auseinandersetzung gekommen sein, welche die Errichtung der Oberherrschaft der letzteren im Rahmen der KHK zur Folge hatte. In der Przeworsker Kultur gibt es Brandbestattungen in Hügelgräbern, einige davon sind fast gleich denen aus der KHK. Wir denken an die Gruppe Siedlemin (Kujawja) der Przeworsker Kultur. Die Flachgräberfelder mit Brandgräbern (Urnengräbern oder Gruben) schreiben wir den Hasdingen zu.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

Abb. 1. Das Verbreitungsgebiet der karpatischen Hügelgräberkultur (schraffierter Bereich) und der anderen archäologischen Funde, mit Nekropolen (1) und vermutlichen Ansiedlungen (2), besonders auf dem Gebiete Rumäniens: 1 Zemplin; 2 Lazuri; 3 Łukawica; 4 Siedlemin; 5 Botoşana; 6 Târzia; 7 Gura Secului – Nemţişor; 8 Branişte – Nemţişor; 9 Boroaia; 10 Zamostea; 11 Vorniceni Mari; 12 Silişteia Şcheii – Suceava; 13 Zvorâştea; 14 Podeni – Buneşti; 15 Dolheştii Mari; 16 Târgşor.

Abb. 2. Lazuri – Lubi Tag. Grundriß (1 La Tène; 2 römische Zeit; 3, 6.–7. Jhs.; 4 Pfostenloch) und Profil der Wohnung Nr. 2 (nach I. Stanciu).

Abb. 3. Grundriß der Hügelgräber von Branişte – Nemţişor (die erforschten Hügelgräber sind schraffiert).

Abb. 4. Grundriß der Hügelgräber von Gura Secului – Nemţişor (gänzlich erforscht).

Abb. 5. Grundriß der Hügelgräber von Târzia.

Abb. 6. Branişte – Nemţişor. Grundriß des Hügelgrabes Nr. 8: 1 gebrannte Erde mit verbrannten Knochen, Kohle, Asche, Keramik; 2 roter Strich eines starken Brandes; 3 gebrannte Knochen; 4 Grube; 5 Brandgrube; 6 Keramik; 7 Stein; 8 Anlagerung von gebrannten Knochen. Schnitte NS und OW desselben Hügelgrabes: 1 schwarzer Humus; 2 dunkelgelbe Erde mit gebrannten Knochen, Keramik, Kohle und Asche; 3 anstehender Sandboden; 4 hellbraune Erde mit Steinen; 5 dünner roter Brand; 6 gebrannte Knochen.

Abb. 7. Târzia. Grundriß des Hügelgrabes Nr. 4: 1 gebrannte Knochen; 2 Keramik; 3 gebrannte Erdschicht mit gebrannten Knochen, Kohle, Asche, Keramik; 4 Grube; 5 lehmhaltige Erde. Schnitt OW desselben Hügelgrabes: 1 roter Brandstreifen; 2 Keramik; 3 gebrannte Knochen; 4 Humus; 5 rotbraune Erde mit gebrannten Knochen, Keramik, Kohle und Asche; 6 anstehender lehmhaltiger grauer Boden.

Abb. 8. Handgefertigte Keramik von Lazuri – Lubi Tag (1–15 Wohnung Nr. 2; 16–22, 24–27 aus der Kulturschicht), Culciu Mare – Zöldmezö (23), Lăpuşel (28–37) (nach I. Stanciu).

Abb. 9. Lazuri – Lubi Tag. Graue feine scheibengedrehte Keramik (1–7 Wohnung Nr. 2; 7–11 stempelverzierte Keramik) (nach I. Stanciu).

Abb. 10. 1–9 scheibengedrehte körnige Keramik von Lazuri – Lubi Tag (1, 2, 6, 7 aus der Wohnung Nr. 2) (nach I. Stanciu); graue feine stempelverzierte scheibengedrehte Keramik: 10 Dolheștii Mari (2/3) (nach M. Dinu); 11–12 Siliștea Șcheii – Suceava (nach Gr. Foit).

Abb. 11. Scheibengedrehte (1, 2, 6: 1/2,7; 3, 4: 1/4,1;) und handgefertigte Keramik (5: 1/2,7). Târzia: 1, 4 Hügelgrab Nr. 5; 3 Hügelgrab Nr. 4; 5 Hügelgrab Nr. 1. Braniște – Nemțșor: 2, 6 Hügelgrab Nr. 8.

Abb. 12. Braniște – Nemțșor. Scheibengedrehte Keramik aus dem Hügelgrab Nr. 1 (1, 2, 6 Amphoren).

Abb. 13. Scheibengedrehte Keramik aus dem Hügelgrab Nr. 8 von Braniște – Nemțșor (1a – 1b: 1/4,5; 2: 1/5,9) und von Târzia (3 Hügelgrab Nr. 3: 1/4,5; 4 Hügelgrab Nr. 4: 1/2,9; 5 Hügelgrab Nr. 2: 1/2,9); handgefertigte Keramik vom Hügelgrab Nr. 3 von Târzia (6: 1/2,9); 7 Eimerförmiger Anhänger aus Eisen vom Hügelgrab Nr. 1 von Braniște – Nemțșor (2/3); 8 fragmentarisch erhaltener Eisensporn vom Hügelgrab Nr. 10 von Târzia (2/3); 9 Eisensporn von Leuna – Variante C (nach U. Giesler).

Abb. 14. Braniște – Nemțșor. Wiederherstellung in Zeichnung der Schädelhöhle besser erhalten in den Hügelgräber Nr. 1 (1) und Nr. 30 (2) (nach N. Mirițoiu und M. Șt. Udrescu).

